

Universiteit Leiden

DE INVLOED VAN GESLACHT EN
TEMPERAMENT OP DE EMOTIONELE
BESCHIKBAARHEID VAN VADERS EN
MOEDERS EN HUN DRIEJARIGE KINDEREN

Auteur: Brenda M. van den Berg
Studentnummer: 0941859
Begeleider: Liesbeth Hallers-Haalboom, Msc.
Tweede beoordelaar: Dr. Marleen G. Groeneveld

Masterthesis Algemene- en Gezinspedagogiek
December 2011
Universiteit Leiden

Voorwoord

Dit onderzoek is uitgevoerd in het kader van mijn masterthesis ter afronding van de master Algemene- en Gezinspedagogiek aan de Universiteit Leiden. Ik heb mijn deelname aan een groot onderzoek als ‘Boys will be Boys?’ als erg interessant en leerzaam ervaren. Het schrijven van deze masterthesis heeft mijn wetenschappelijk schrijven en denken naar een hoger niveau gebracht.

Dit onderzoek was niet van de grond gekomen zonder de deelname van de participanten. De participanten waren bereid om de onderzoekers tweemaal twee uur thuis te ontvangen. Ik wil de participanten hartelijk bedanken voor hun bereidheid om deel te nemen aan dit onderzoek.

Tot slot wil ik uiteraard Msc. E.T.. Hallers-Haalboom en dr. M.G. Groeneveld bedanken voor de begeleiding tijdens dit traject. De adviezen, ideeën en feedback waren zeer welkom en hebben geleid tot een persoonlijk ontwikkelingsproces.

Inhoud

Samenvatting	3
1. Introductie	4
1.1 Emotionele beschikbaarheid	4
1.2 Emotional Availability Scales (EAS).....	5
1.3 Verbanden tussen de subdimensies van de EAS	6
1.4 Differentiële ontvankelijkheid.....	8
1.5 Invloed van geslacht.....	9
1.5.1. Verschillen en relaties in emotionele beschikbaarheid tussen vaders en moeders... 9	
1.5.2. Geslacht van het kind als moderator.	10
1.6 Huidige studie	12
2. Methode	13
2.1 Steekproef.....	13
2.2 Procedure.....	13
2.3 Instrumenten.....	14
2.3.1. Emotionele beschikbaarheid.	14
2.3.2. Temperament.....	15
2.4 Statistische analyse.....	17
3. Resultaten	17
3.1 Data-inspectie.....	17
3.2 Verbanden binnen en tussen de ouder- en kinddimensies van de EAS	18
3.3 Verschillen en relaties tussen vaders en moeders op de subdimensies van de EAS	19
3.3.1. Geslacht kind als moderator	20
3.5 Temperament als moderator op de relatie tussen de ouder- en kinddimensies	20
3.6 De invloed van temperament afzonderlijk voor zonen en dochters	21
3.6.1. Moeders en dochters.....	22
3.6.2. Moeders en zonen.....	24
3.6.3. Vaders en zonen.	25
4. Conclusie en discussie	25
4.1 Sekseverschillen in emotionele beschikbaarheid	26
4.2 Verbanden tussen de subdimensies van de EAS	27
4.3 De invloed van temperament kind op de relatie tussen de ouder- en kinddimensies.....	29
4.4 Sterke punten en beperkingen van dit onderzoek en advies voor vervolgonderzoek	32
4.5 Implicaties van de onderzoeksresultaten voor theorie en praktijk	33
5. Literatuur	35

Samenvatting

Introductie. Het verband tussen de emotionele beschikbaarheid in een ouder-kinddyade en een diversiteit aan kinduitkomsten onderstreept het belang van het verder onderzoeken van dit construct. In deze studie is onderzoek gedaan naar de invloed van het geslacht van zowel ouders als kinderen op de emotionele beschikbaarheid van ouder en kind. Daarnaast zijn de onderlinge relaties tussen vijf subdimensies van de vierde editie van de Emotional Availability Scales (EAS; Biringen, 2008) onderzocht en is geanalyseerd of het temperament van het kind van invloed is op de relatie tussen de ouder- en kinddimensies.

Methode. De emotionele beschikbaarheid van 54 driejarige kinderen (26 jongens) en hun beide biologische ouders is gedurende een vrijspelsituatie bepaald. In dit onderzoek staan van de EAS drie ouderdimensies centraal, namelijk sensitiviteit, structurering en non-intrusiviteit, en twee kinddimensies, namelijk responsiviteit en het betrekken van de ouder door het kind. Het temperament van het kind is bepaald aan de hand van de subschalen activiteitsniveau, inhibitiecontrole, angst en troostbaarheid van de 'Child Behavior Questionnaire' (Rothbart, Ahadi, Hershey & Fisher, 2001) die beide ouders hebben ingevuld.

Resultaten. De onderzoeksresultaten laten zien dat de emotionele beschikbaarheid niet verschilt tussen vaders en moeders en richting zonen en dochters. Binnen de ouder- en kinddimensies bestaan hoge correlaties, maar tussen de ouder- en kinddimensies zijn weinig significante correlaties aanwezig. Temperament, en met name activiteitsniveau, heeft voornamelijk in moeder-kinddyades een effect op de relatie tussen de drie ouderdimensies en doorgaans het betrekken van de ouder door het kind.

Conclusie. Bij eventuele interventies om de emotionele beschikbaarheid in ouder-kinddyades te vergroten, dient volgens deze onderzoeksbevindingen niet alleen rekening gehouden te worden met de interactie tussen het temperament van het kind en eventuele gedragsveranderingen bij ouders op de emotionele beschikbaarheid van het kind, maar ook met het geslacht van het kind.

Trefwoorden: Emotionele beschikbaarheid, Geslacht, Temperament.

1. Introductie

Het effect van ouderschap op de ontwikkeling van kinderen is al bijna een halve eeuw onderwerp van vele empirische studies. Er komt steeds meer aandacht voor de rol van genen, hersenen en kindkarakteristieken in de ontwikkeling van het kind (Belsky & De Haan, 2011). Desondanks worden ouders verondersteld een grote rol te spelen in de ontwikkeling van hun kind, bijvoorbeeld door hun sensitiviteit of emotionele beschikbaarheid. De emotionele beschikbaarheid van de ouder is van invloed gebleken op een aantal belangrijke ontwikkelingsuitkomsten- en taken, zoals gehechtheid (De Wolff & Van IJzendoorn, 1997), sociale competentie, het cognitief functioneren en externaliserend en internaliserend gedrag van het kind (Kang, 2006).

1.1 Emotionele beschikbaarheid

Met emotionele beschikbaarheid wordt de emotionele responsiviteit en affectieve afstemming van een persoon op de behoeftes en doelen van de ander bedoeld. Het verwijst naar de mate waarin een persoon emoties uit en responsief is voor de emoties van de ander (Biringen, 2000). Emotionele beschikbaarheid vindt zijn grondslag in de integratie van de gehechtheidstheorie en emotionele perspectieven (Biringen, 2008). Het is de interactie of relatie tussen de ouder- en kinddimensies die emotionele beschikbaarheid kenmerkt. Het kind is namelijk een actieve participant in de interactie met de ouder. Het concept van emotionele beschikbaarheid, en met name de eerste ouderdimensie sensitiviteit, vindt enige gelijkenis met de term sensitiviteit dat in de jaren '60 door Bolwby en daarna Ainsworth gezien werd als een belangrijke voorspeller voor de gehechtheidsrelatie tussen ouder en kind (Biringen, 2008). Ainsworth, Blehar, Waters en Wall (1978) omschrijven sensitiviteit als de vaardigheid van de ouder om signalen van het kind op te vangen en te interpreteren en om hier vervolgens prompt en adequaat op te reageren. Toch verschillen de concepten van Ainsworth (sensitiviteit) en Biringen (emotionele beschikbaarheid) van elkaar. Het concept van emotionele beschikbaarheid legt meer nadruk op emoties en is ook na de babytijd te meten (inmiddels tot na het veertiende levensjaar). Daarnaast is het een breder concept in die zin dat het ook de kwaliteit in vaardigheden, zoals conflictonderhandelingen en dissynchrone interacties en het herstel hiervan bevat (Biringen, 2000, 2008).

Emotionele beschikbaarheid is van invloed op meerdere ontwikkelingsuitkomsten bij kinderen. Één van de meest onderzochte verbanden is de relatie tussen de sensitiviteit of emotionele beschikbaarheid en de gehechtheid tussen ouder en kind. Deze relatie is van belang gezien de invloed van gehechtheid op vele andere ontwikkelingsuitkomsten van

kinderen, zoals cognitie, sociale competentie (Stams, Juffer & Van IJzendoorn, 2002), psychopathologie en latere peer- en partnerrelaties (Cassidy & Shaver, 2008). In hun meta-analyse concluderen De Wolff en Van IJzendoorn (1997) dat sensitiviteit geen exclusieve, maar wel degelijk een belangrijke voorspeller is voor veiligheid van de gehechtheid van kinderen. Ook andere onderzoeken vinden dat een hogere emotionele beschikbaarheid bij moeders de kans op een veilige gehechtheid vergroot (Easterbrooks, Biesecker & Lyons-Ruth, 2000; Ziv, Aviezer, Gini, Sagie & Koren-Kari, 2000). Naast de relatie tussen emotionele beschikbaarheid en gehechtheid van het kind bestaan er positieve relaties tussen emotionele beschikbaarheid en de emotionele competentie (Volling, McElwain, Notaro & Herrera, 2002), het cognitief functioneren, externaliserend en internaliserend gedrag (Kang, 2006) en zelfs de slaapkwaliteit van het kind (Teti, Kim, Mayer & Counterline, 2010). Het verband tussen emotionele beschikbaarheid en deze diversiteit aan kinduitkomsten onderstreept het belang van het verder onderzoeken van dit construct.

1.2 Emotional Availability Scales (EAS)

In 1991 conceptualiseren Biringen en Robinson (1991) emotionele beschikbaarheid voor onderzoek resulterend in de Emotional Availability Scales (EAS). Na meerdere revisies bevat het huidige instrument vier ouderdimensies, namelijk sensitiviteit, structurering, non-intrusiviteit en non-vijandigheid, en twee kinddimensies, namelijk responsiviteit en betrekken van de ouder (Biringen, 2008). De ouderdimensie sensitiviteit verwijst naar een variatie aan vaardigheden van de ouder om warm en emotioneel betrokken te zijn bij het kind. Hierbij gaat het niet alleen om het accuraat lezen van de signalen van het kind en om de responsiviteit, maar ook om de gepastheid en authenticiteit van het affect van de ouder. In de oorspronkelijke conceptualisatie van emotionele beschikbaarheid werden structurering en intrusiviteit gezien als één construct. Vanaf de derde editie in 1998 zijn dit twee aparte constructen geworden (Biringen, 2000, 2008). Bij structurering van de ouder gaat het om de vaardigheid van ouders om leren en exploratie bij het kind te ondersteunen (door het volgen van het kind of het stellen van grenzen), zonder de autonomie van het kind te overweldigen en op een manier die aansluit bij het kind. Het gaat dus niet enkel om de poging van de ouder, maar ook om het succes ervan door de reactie van het kind. Ouderlijke non-intrusiviteit verwijst naar de vaardigheid om beschikbaar te zijn voor het kind zonder (te) bemoeiend, overbeschermend of overweldigend te zijn. Het gaat om het ((non-)verbaal) emotioneel aanwezig zijn zonder het heft in eigen hand te nemen en om het gebruiken van indirecte en afleidende technieken om het kind te laten gehoorzamen. Ouderlijke non-intrusiviteit gaat om

geduldig zijn en om het kind de mogelijkheid geven om de wereld zelf te ervaren. De vierde ouderdimensie non-vijandigheid verwijst naar manieren van praten of interacteren met het kind welke niet koel, ongeduldig of vijandig zijn. Vijandigheid kan open en gesloten zijn, waar bij de open variant duidelijk sprake is van negativiteit gericht op het kind zelf (Biringen, 2008). Vijandigheid gericht op de ouder zelf, voorwerpen of anderen (gesloten vijandigheid) kan echter net zo vijandig zijn als wanneer deze gericht is op het kind zelf (Biringen, 2000).

Ook de emotionele beschikbaarheid vanuit het perspectief van het kind is beïnvloed door de gehechtheidstheorie en emotionele raamwerken (Biringen, 2008). Het gaat om een combinatie van ‘veilig basis gedrag’ en affectieve of emotionele beschikbaarheid ten opzichte van de ouder. Deze affectieve en emotionele beschikbaarheid uit zich in twee dimensies, namelijk de mate waarin het kind responsief is op de acties van de ouder en de mate waarin het kind de ouder betreft. De dimensie responsiviteit van het kind gaat om de aan leeftijd en context gerelateerde vaardigheid van het kind om zelfstandig te exploreren én te reageren op de ouder op een affectieve beschikbare manier. Het gaat dan zowel om het uiten van emoties, zoals lachen en het tonen van angst, als om gedragsmatige reacties, zoals iets aanpakken van de ouder. Het betrekken van de ouder door het kind, de tweede kinddimensie, verwijst onder andere naar de mate waarin het kind initiatief toont naar de ouder toe, zoals het initiëren van oogcontact, laten zien van materialen en het stellen van vragen. Twee componenten van dit construct zijn simpel en uitbreidend initiatief. Het simpele initiatief verwijst naar gedrag dat de ouder betreft maar kort is en niet noodzakelijk leidt tot verdere interactie. Uitbreidend initiatief verwijst naar gedrag dat leidt tot meer dan een simpele eenmalige interactie. Er is dan sprake van een toenemende periode van betrokkenheid als een resultaat van het betrekken van de ouder door het kind. Het betrekken van de ouder kan gelimiteerd worden door bijvoorbeeld de (jonge) leeftijd en ontwikkelingbeperkingen van het kind (Biringen, 2000, 2008).

1.3 Verbanden tussen de subdimensies van de EAS

Biringen (2008) omschrijft emotionele beschikbaarheid als een dyadisch construct. Ondanks de aparte ouder- en kinddimensies is het de relatie of interactie tussen ouder- en kind die het concept van emotionele beschikbaarheid kenmerkt. Alle dimensies worden gezien als relatievevariabelen. Een onderlinge samenhang tussen en binnen de ouder- en kinddimensies wordt dan ook indirect verondersteld. De scores op de ouderdimensies staan dan ook niet helemaal los van het gedrag en de reacties van het kind. In het raamwerk van emotionele beschikbaarheid kan de ouder er niet ‘goed uitzien’ zonder het kind. De ouder scoort

bijvoorbeeld hoger op structurering wanneer hij/zij probeert te structureren maar niet succesvol is, dan wanneer de ouder niet eens probeert te structureren. De structurering van de ouder wordt echter als optimaal gezien als het succesvol is in het structureren van het gedrag en spel van het kind. In het scoren van de responsiviteit van het kind wacht de codeur op een aanzet tot interactie van de ouder en observeert dan de reactie en responsiviteit van het kind. Hierbij wordt gekeken of het kind reageert en naar de kwaliteit van de reactie (Biringen, 2008). De responsiviteit van het kind staat hierom ook niet los van de acties van de ouder. Men kan zich mede hierom voorstellen dat er een relatie bestaat binnen en tussen de ouder- en kinddimensies. De kans is aanwezig dat een hoog intrusieve ouder ook niet optimaal structureert en minder sensitief is. Sensitiviteit gaat namelijk niet alleen om het tonen van positief affect, maar ook om de juiste perceptie van de signalen en communicatie van het kind en vervolgens een passende reactie van de ouder (Biringen, 2008). Wanneer de ouder de signalen van het kind niet juist observeert en interpreteert, dan is de kans aanwezig dat de ouder niet op de juiste wijze structureert of dat de ouder intrusief is. Vervolgens kan een intrusieve en hoog structurerende ouder ervoor zorgen dat het kind minder initiatief neemt om de ouder te betrekken, omdat de ouder zichzelf al (in extreme mate) betreft bij het spel.

Ziv en collega's (2000) hebben in hun Israëlische steekproef van 687 moeders en hun kinderen de correlatie tussen de subdimensies berekend. In de tweede editie van de EAS die in dat onderzoek is gebruikt, vormen structurering en intrusiviteit echter nog één construct. De correlatie binnen de twee kinddimensies en binnen de twee ouderdimensies zijn in dit onderzoek hoog te noemen (respectievelijk .80 en .76). In een recent onderzoek (Bornstein, Hahn, Suwalsky & Haynes, 2011) met de vierde editie van de EAS worden zelfs nog hogere correlaties gevonden (.88 tussen ouderlijke sensitiviteit en structurering en .93 tussen de twee kinddimensies). Deze hoge correlaties houden in dat een ouder die hoog scoort op sensitiviteit, ook hoog scoort op structurering en intrusiviteit. Ook betekent het dat een kind die hoog scoort op responsiviteit, ook hoog scoort op het betrekken van de ouder en andersom. In het onderzoek van Ziv en collega's (2000) worden ook correlaties tussen de ouder- en kinddimensies vermeld, waarbij ouderlijke sensitiviteit maar met name structurering/non-intrusiviteit lager correleren met de twee kinddimensies (correlaties variërend van .51 tot .68). Dit betekent dat wanneer een ouder hoog scoort op één van de ouderdimensies, het kind ook vaak (maar niet altijd) hoog scoort op responsiviteit en het betrekken van de ouder. Uit deze correlaties is af te lezen dat de correlatie binnen de ouder- en kinddimensies hoger zijn dan tussen de ouder- en kinddimensies. De correlatie tussen de

ouder- en kinddimensies zijn interessant wegens de interactie en wederzijdse beïnvloeding van ouders en kinderen op elkaar.

1.4 Differentiële ontvankelijkheid

De bevinding dat de correlaties tussen de ouder- en kinddimensies laag zijn, kan verklaard worden uit het feit dat niet elk kind even gevoelig is voor zijn of haar omgeving, zoals het ouderschap waaraan het bloot gesteld wordt. Belsky en Pluess (2009) beargumenteren het concept van differentiële ontvankelijkheid. Hiermee wordt verondersteld dat kinderen vanwege temperament, biologische factoren of genen, meer gevoelig zijn voor effecten vanuit hun omgeving dan anderen. Dit concept gaat verder dan het diathesis-stress model, waarbij uitgegaan wordt van een dubbelrisico; een risico (diathesis) wordt zichtbaar in het licht van een stressinductie, vaak vanuit de omgeving (Belsky & Pluess, 2009; Monroe & Simons, 1991). Specifiek aan het concept van differentiële ontvankelijkheid is dat er niet enkel gekeken wordt naar de negatieve effecten van tegenslagen, maar ook naar de positieve effecten van een steunende omgeving. Belsky en Pluess (2009) zeggen dan ook dat de kinderen die het meeste beïnvloed worden door tegenslagen, ook de kinderen zijn die het meeste profiteren van een positieve omgeving (inclusief de afwezigheid van tegenslagen). Zij spreken dan ook over individuele verschillen in ontwikkelingsplasticiteit.

Het idee en bewijs voor het concept van differentiële ontvankelijkheid is ontstaan uit onderzoek dat aantoonde dat temperament en emotionele kindkarakteristieken van jonge kinderen het effect van de omgeving op de ontwikkeling van het kind modereert (Belsky & Pluess, 2009). Onder temperament worden op biologie gebaseerde individuele verschillen in reactiviteit en zelfregulatie verstaan, welke beïnvloed worden over tijd door erfelijkheid, rijping en ervaringen (Rothbart, 2004; Rothbart & Hwang, 2002). Onder reactiviteit worden kenmerken verstaan van de individuele responsiviteit op veranderingen in stimulatie op meerdere niveaus (gedragmatig, autonoom, neuronendocriene), zoals latentie, piekintensiteit en hersteltijd van de reactie. Met zelfregulatie worden processen bedoeld die deze reactiviteit moduleren, zoals toenadering, vermijding, inhibitie en zelfregulatie van aandacht. Als kinderen zich ontwikkelen, worden steeds meer reactieve systemen gereguleerd (Rothbart, 2004). In de literatuur wordt temperament vaak opgedeeld in kleine componenten, zoals inhibitiecontrole, verlegenheid, activiteitsniveau, angst en impulsiviteit. Daarnaast worden er brede classificaties gebruikt, zoals een makkelijk of moeilijk temperament. Onder moeilijk temperament worden vaak kenmerken als negatieve emotionaliteit, hoge reactiviteit en het

snel bang zijn verstaan (Bradley & Corwyn, 2008). Een gemakkelijk temperament kenmerkt zich door het tegenovergestelde, namelijk positieve emotionaliteit en lage reactiviteit.

Bradley en Corwyn (2008) concluderen in hun onderzoek onder 985 moeders en hun kinderen uit een studie van de National Institute of Child Health & Human Development, dat temperament van het kind van invloed is op de relatie tussen ouderschapskwaliteit en gedragsproblemen. Betere ouderschapskwaliteit (zoals hoge sensitiviteit, geen strenge benadering en veel mogelijkheden tot productieve activiteit) voorspelde in deze studie minder problemen, terwijl slechtere ouderschapskwaliteit meer problemen bij kinderen voorspelde. Deze relatie bleek het sterkst voor kinderen met een moeilijk temperament en zwakker voor kinderen met een gemiddeld of gemakkelijk temperament. In een onderzoek (Van Aken, Junger, Verhoeven, Van Aken & Deković, 2007) onder 115 16 tot 19 maanden oude jongens en hun moeders is tevens gevonden dat de effecten van sensitief moederschap en negatieve controle op externaliserend gedrag het sterkst zijn voor peuters met een moeilijk temperament. Jongens met een moeilijk temperament laten zes maanden later een kleine toename in externaliserend probleemgedrag zien wanneer zij opgevoed worden bij hoog sensitieve moeders die weinig negatief controleren, maar ze laten ook de grootste toename in probleemgedrag zien wanneer insensitieve moeders veel negatieve controle gebruiken. Ook in een experimenteel onderzoek van Klein Velderman, Bakermans-Kranenburg, Juffer en Van IJzendoorn (2006) bleek een verbetering van de moederlijke sensitiviteit (door interventie) een grotere impact op de veiligheid van de gehechtheid te hebben bij kinderen met hoge scores op negatieve reactiviteit dan bij andere kinderen.

1.5 Invloed van geslacht

1.5.1. Verschillen en relaties in emotionele beschikbaarheid tussen vaders en moeders. Onderzoek naar de relatie tussen ouderschap en de ontwikkelingsuitkomsten van kinderen heeft zich voornamelijk gericht op de moeder (Verhoeven, 2007). Dit geldt ook voor het onderzoek naar de relatie tussen emotionele beschikbaarheid en de ontwikkeling van kinderen. Het is niet duidelijk in hoeverre deze resultaten ook voor vaders gelden. Verschillende onderzoeken tonen aan dat vaders minder invloed hebben op kinduitkomsten dan moeders. Uit een onderzoek (Aunola & Nurmi, 2005) naar de effecten van drie ouderschapsstijlen (psychologische controle, mate van affectie en gedragsmatige controle) op internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij 196 kinderen, blijkt geen significant verband tussen de drie stijlen van de vader en het probleemgedrag van het kind. Tussen moeder en kind zijn echter wel significante (interactie-)effecten aanwezig. Ook Davidov en

Grusec (2006) vonden meer significante verbanden tussen de warmte en responsiviteit op onrust en ongemak van de moeder en kinduitkomsten dan vanuit de vader.

Vaders blijken desondanks een belangrijke en unieke rol te spelen in de opvoeding en socialisatie van kinderen. Er wordt verondersteld dat de betrokkenheid vanuit vaders meer gekenmerkt wordt door spel, mentorschap en aanmoediging, in plaats van verzorgende interacties die meer kenmerkend zijn voor de betrokkenheid van moeders (Lewis, 2003). Vanuit dit verschil in betrokkenheid en rollen kan verwacht worden dat vaders en moeders verschillend scoren op de afzonderlijke subdimensies van de EAS. In veel onderzoeken wordt ook gevonden dat moeders meer emotioneel beschikbaar zijn dan vaders. Moeders vertonen meer sensitiviteit, optimale structurering en non-intrusiviteit dan vaders. Kinderen zijn ook meer responsief naar moeders en betrekken moeders meer dan vaders (Borstein et al., 2008, 2010; Lovas, 2005; Schoppe-Sullivan et al., 2006).

Naast de verschillen in emotionele beschikbaarheid tussen vaders en moeders kan er sprake zijn van een relatie in emotionele beschikbaarheid tussen hen. Heeft een hoog emotioneel beschikbare moeder ook een partner die hoog emotioneel beschikbaar is? Naar deze specifieke vraag is weinig onderzoek gedaan. De Falco, Venuti, Esposito en Bornstein (2009) vinden in een steekproef van 22 gezinnen met kinderen met het Syndroom van Down dat moeders en vaders binnen één gezin niet verschillen in hun emotionele beschikbaarheid, maar dat er wel een positieve relatie is tussen de dimensies van ouderlijke sensitiviteit, structurering en non-vijandigheid. Dus hoe hoger de sensitiviteit, structurering en non-vijandigheid van de ene ouder, hoe hoger deze is bij de andere ouder. Er werd geen relatie gevonden tussen vaders en moeders op de dimensie non-intrusiviteit. Dit kan mogelijk verklaard worden doordat deze dimensie ook het minste correleert met de kinddimensies, waardoor het meer een weergave is van een ouderkarakteristiek dan van de interactie tussen een kind en zijn ouders (Ziv et al., 2000). Onduidelijk is hoe deze correlaties zich verhouden in een steekproef met normaal ontwikkelende kinderen.

1.5.2. Geslacht van het kind als moderator. Naast geslachtsverschillen tussen ouders blijkt ook het geslacht van het kind van invloed te zijn op de emotionele beschikbaarheid tussen ouder en kind. Twee onderzoeken hebben zich specifiek gericht op dit moderatietoestand. Een onderzoek onder 113 gezinnen met kinderen van 19 en 24 maanden heeft zich gericht op de verschillen in emotionele beschikbaarheid tussen vaders en moeders ten opzichte van hun zonen en dochters (Lovas, 2005). De resultaten zijn complex, maar uit dyadische analyses komt het volgende patroon bij de drie ouderdimensies naar voren. De

moeder-dochterdyades vertonen de hoogste scores gevolgd door moeder-zoondyades. De vader-dochterdyades scoren in vergelijking met de vorige dyades wat lager en de vader-zoondyades een stuk lager (Lovas, 2005).

In een ander onderzoek, op basis van de Ainsworth Sensitivity Scales, zijn ook verschillen gevonden in de sensitiviteit van vaders en moeders ten opzichte van hun zonen en dochters (Schoppe-Sullivan et al., 2006). Uit dit onderzoek blijkt dat het hoofdeffect van geslacht van de ouders (moeders zijn sensitiever dan vaders) gemodereerd wordt door het geslacht van het kind. Vaders en moeders zijn even sensitief naar zonen, maar vaders waren minder sensitief naar dochters dan moeders en moeders waren significant sensitiever naar dochters dan zonen. Dit leidt tot het volgende patroon: Moeder-dochter, moeder-zoon/vader-zoon, vader-dochter. Deze resultaten komen dus niet geheel overeen met die van Lovas (2005).

Bornstein en collega's (2010) dragen enkele argumenten aan die kunnen verklaren waarom deze sekseverschillen bestaan. Ten eerste kan het volgens de auteurs veroorzaakt worden door het feit dat meisjes door biologische factoren sneller rijpen en ontwikkelen en hierdoor al eerder zelfregulatie- en communicatievaardigheden hebben dan jongens. Ook worden meisjes gesocialiseerd in termen van 'in relatie zijn' met anderen en jongens meer in termen van autonomie. Dit kan ertoe leiden dat meisjes meer een wederzijdse emotionele beschikbaarheid opbouwen met hun ouders dan jongens. Daarnaast is het een mogelijkheid dat meisjes meer emotioneel beschikbaar zijn, omdat zij zichzelf meer identificeren met de ouder van hetzelfde geslacht, dus de moeder. Aangezien moeders uit meerdere onderzoeken (Lovas, 2005, Schoppe-Sullivan, 2006) sensitiever en meer emotioneel beschikbaar blijken te zijn dan vaders, leidt het imiteren en leren van de ouder met hetzelfde geslacht mogelijk tot verschillende ontwikkelingstrajecten bij jongens en meisjes. Ook Schoppe-Sullivan en collega's (2006) beargumenteren dat dyades van hetzelfde geslacht hogere emotionele beschikbaarheidsscores ontvangen omdat zij dezelfde aangeboren manier van emotieregulatie hebben. Lovas (2005) geeft daarnaast aan dat uit eerdere onderzoeken is gebleken dat de sensitieve responsiviteit van de ouder groter is wanneer de hoeveelheid tijd die de ouder besteedt aan directe zorg met het kind ook groot is. Dit zou een eventuele verklaring kunnen zijn waarom moeders meer sensitief zijn dan vaders, aangezien moeders vaak meer tijd met de kinderen doorbrengen dan vaders (Korvorst & Traag, 2010). Schoppe-Sullivan en collega's (2006) bespreken ook de mogelijkheid dat vaders wellicht meer tijd besteden met en betrokken zijn bij hun zonen en hierdoor ook sensitiever zijn richting hun zonen dan naar hun dochters.

1.6 Huidige studie

De emotionele beschikbaarheid in een ouder-kinddyade is van invloed op verschillende kinduitkomsten zoals gehechtheid (De Wolff & Van IJzendoorn, 1997), de emotionele en cognitieve ontwikkeling en externaliserend en internaliserend probleemgedrag (Kang, 2006). Het verband tussen emotionele beschikbaarheid en deze diversiteit aan kinduitkomsten onderstreept het belang van het verder onderzoeken van dit construct. Enkele onderzoeken hebben de correlaties tussen de verschillende subdimensies van de EAS onderzocht, maar deze gegevens zijn niet altijd compleet door het gebruik van eerdere versies van de EAS (Ziv et al., 2000) en de toepassing op speciale doelgroepen zoals kinderen met het Syndroom van Down (De Falco et al., 2009). Uit deze onderzoeken blijken de correlaties binnen de ouder- en kinddimensies hoger dan tussen de ouder- en kinddimensies. In het huidige onderzoek worden binnen een Nederlandse steekproef van gezinnen met driejarige kinderen de correlaties tussen en binnen de ouder- en kinddimensies onderzocht middels het gebruik van de meest recente versie van de EAS (Biringen, 2008). Vanuit de onderzoeken van Ziv en collega's (2000) en Bornstein en collega's (2011) is de hypothese gesteld dat er positieve correlaties bestaan tussen alle subdimensies, maar dat de correlaties binnen de ouder- en kinddimensies hoger zijn dan de correlaties tussen de ouder- en kinddimensies.

Daarnaast worden de relaties tussen de subdimensies van de EAS verder onderzocht door de toepassing van het concept van differentiële ontvankelijkheid van Belsky en Pluess (2009). Dit wordt gerealiseerd door het onderzoeken van het temperament van het kind als moderator tussen de ouder- en kinddimensies. Vanuit het perspectief van differentiële ontvankelijkheid bestaat de hypothese dat de relatie tussen de ouder- en kinddimensies sterker is voor kinderen met een moeilijk temperament, dan voor kinderen met een gemiddeld of gemakkelijk temperament (Belsky & Pluess, 2009). Dit houdt in dat een hogere score op één van de ouderdimensies alleen bij kinderen met een moeilijk temperament zal leiden tot een verhoging van de responsiviteit en het betrekken van de ouder bij het kind. Bij kinderen met een gemiddeld of gemakkelijk temperament zal een lagere of hogere score op de ouderdimensies geen significante invloed hebben op de kinddimensies. Omdat temperamentskenmerken kunnen verschillen tussen jongens en meisjes (Else-Quest, Hyde, Goldsmith & Van Hulle, 2006), zal er ook gekeken worden of de interactie-effecten verschillen voor jongens en meisjes.

Uniek binnen dit onderzoek is de inclusie van zowel vaders als moeders. Vaders en moeders hebben een verschillende betrokkenheid en rol in de opvoeding van hun kinderen (Aunola & Nurmi, 2005; Lewis, 2003). Naast de onderlinge verbanden tussen de

subdimensies wordt er dan ook gekeken naar verschillen in en relaties tussen de subdimensies tussen vaders en moeders. Ook hierbij wordt op basis van de literatuur een moderator onderzocht, namelijk het geslacht van het kind. De onderzoeken van Lovas (2005) en Schoppe-Sullivan en collega's (2006) bieden enige aanleiding tot hypothesen, maar ook in deze onderzoeken stond niet de meest recente versie van de EAS centraal. Op basis van de eerdergenoemde onderzoeken is de hypothese geformuleerd dat moeders hoger scoren op de ouderdimensies dan vaders. Daarbij zijn zowel vaders als moeders meer emotioneel beschikbaar naar meisjes dan naar jongens. Ook zullen meisjes meer responsief zijn en de ouders meer betrekken dan jongens.

2. Methode

2.1 Steekproef

In deze studie zijn 54 biologische tweoudergezinnen betrokken met twee jonge kinderen. Beide ouders hebben de Nederlandse nationaliteit en de gezinnen komen uit West-Nederland. De vaders werken gemiddeld 36 uur per week ($SD=8.92$), de moeders 26 uur ($SD=9.72$). Ruim 60% van de gezinnen hebben een hoge sociaaleconomisch status (SES), 35% een gemiddelde en 5% en lage SES. Achtendertig ouders zijn getrouwd (70%), vier zijn geregistreerd partners (7%), zes hebben een samenlevingscontract (11%) en zes zijn ongetrouwd (11%). De moeders zijn tussen de 22.6 en 44.6 jaar oud ($M=34.6$, $SD=3.8$) en de vaders tussen de 27.1 en 51.6 jaar oud ($M=36.8$, $SD=4.11$) tijdens afname van het huisbezoek. Het oudste kind, welke in dit onderzoek centraal staat, is tussen de 2.4 en 3.6 jaar oud ($M=3.1$, $SD=0.3$). Het geslacht van de 54 driejarigen kinderen is gelijkmatig verdeeld: 26 jongens en 28 meisjes.

2.2 Procedure

De participanten in dit onderzoek maken deel uit van een grootschalig longitudinaal onderzoek genaamd 'Boys will be Boys?'. Het doel van het project 'Boys will be boys?' is het onderzoeken van gendergedifferentieerde socialisatie en genderspecifieke gevoeligheid van kinderen ten opzichte van ouderschap *binnen* families en de relatie tussen deze twee aspecten met betrekking tot disruptief gedrag bij jongens en meisjes in hun eerste vier levensjaren. De in totaal 390 deelnemende gezinnen zijn geworven door middel van het aanschrijven van gemeentes. Bij de gemeentes werden gegevens gevraagd van tweoudergezinnen met twee kinderen in de juiste leeftijdsrange. Gezinnen die voldeden aan de criteria kregen informatie thuisgestuurd met de vraag deel te nemen aan het onderzoek. Na het uitblijven van een reactie

kregen ouders opnieuw een brief thuisgestuurd met de vraag zich op te geven voor het onderzoek. Eventueel volgde een huisbezoek waarin ouders persoonlijk gevraagd werden om deel te nemen. Wanneer ouders de antwoordkaart terugstuurden met daarop de mededeling deel te willen nemen, werden ouders gebeld voor het doorlopen van een aantal demografische gegevens en het maken van twee afspraken; één huisbezoek met moeder en de kinderen en één huisbezoek met vader en de kinderen.

Tijdens beide huisbezoeken werd hetzelfde draaiboek doorlopen. Het huisbezoek startte met een vrijspelsituatie gevolgd door een opruimtaak met de ouder en één kind, waarbij het andere kind met de tweede onderzoeker een spel speelt (jongste kind) of een computertaak doet (oudste kind). De overige taken werden uitgevoerd met de ouder en de twee kinderen gezamenlijk. De overige taken bestaan uit rozijntjes delen, samen spelen en opruimen, samen lezen en een taak waarbij de kinderen een bepaalde tijd van aantrekkelijk speelgoed moeten afblijven. De ouders deden aan het einde van het huisbezoek ook een computertaak en zij werden gevraagd een aantal vragenlijsten in te vullen over hun kinderen, de opvoeding en henzelf. De vragenlijsten werden ingenomen tijdens de huisbezoeken of eventueel nagestuurd wanneer ouders ze nog niet geheel hebben ingevuld.

2.3 Instrumenten

2.3.1. Emotionele beschikbaarheid. Om de emotionele beschikbaarheid van ouder en kind te meten is gebruik gemaakt van video-opnames van een vrijspelsituatie. Tijdens de vrijspelsituatie kreeg de ouder een tas speelgoed en een kaartje waarop de volgende instructie stond: ‘Bij dit onderdeel krijgt u een tas met speelgoed waar u en uw oudste kind samen mee mogen spelen. Jullie mogen zelf weten waar jullie samen mee spelen’. De tas met speelgoed werd door de onderzoekers meegenomen naar elk huisbezoek en is dus tussen alle gezinnen gelijk. De vrijspelsituatie duurde acht minuten waarna de ouder de instructie kreeg om het speelgoed met het kind weer op te ruimen.

De emotionele beschikbaarheid van ouder en kind is gescoord via de Emotional Availability Scales, vierde editie (Biringen, 2008). Met dit instrument worden vier ouderdimensies gescoord, namelijk sensitiviteit, structurering, non-intrusiviteit en non-vijandigheid. Daarnaast worden twee kinddimensies gescoord, namelijk de responsiviteit op en het betrekken van de ouder door het kind. De vierde ouderdimensie non-vijandigheid is niet meegenomen in dit onderzoek, omdat deze dimensie in de huidige onderzoeksdoelgroep te weinig onderscheidend vermogen had. Bijna alle ouders behaalden hier een hoge score. Biringen en collega's (2005) concluderen ook in hun onderzoek naar het belang van

observatiecontext en -duur in gebruik van de EAS als voorspeller op kindontwikkeling, dat onder andere de dimensie non- vijandigheid moeilijk te meten is buiten een stresscontext. Omdat binnen de vrijspelsituatie en in dit onderzoek niet of nauwelijks sprake was van een stresssituatie kan dit er toe hebben geleid dat alle ouders op deze schaal een hoge score behaalden.

Elke dimensie bevat zeven subschalen, waarbij de eerste twee gescoord worden op een zevenpuntsschaal en de overige vijf op een driepuntsschaal. De scores op de zeven subschalen worden bij elkaar opgeteld, waardoor de totaalscore op een dimensie minimaal 7 en maximaal 29 is. Een hoge score op de subschalen en dimensies duidt op positief gedrag, ofwel een hoge en/of passende sensitiviteit, structurering, non-intrusiviteit, responsiviteit en betrekken van de ouder. De drie ouderdimensies zijn door vier personen gecodeerd. De interbeoordelaarsbetrouwbaarheid voor de dimensie sensitiviteit ligt tussen .74 en .91, voor structurering tussen de .71 en .86 en voor non-intrusiviteit tussen .79 en .84. De twee kinddimensies zijn door drie personen gecodeerd. De interbeoordelaarsbetrouwbaarheid voor de kinddimensie responsiviteit ligt tussen de .79 en .85 en voor het betrekken van de ouder door het kind tussen de .84 en .86.

2.3.2. Temperament. Het temperament van het kind is gemeten via een vragenlijst, de Childhood Behavior Questionnaire (CBQ; Rothbart, Ahadi, Hershey & Fisher, 2001). De CBQ is een instrument dat op basis van ouderrapportage een gedetailleerde beoordeling maakt van het temperament van kinderen in de leeftijd van 3 tot 7 jaar. De CBQ bevat 15 subschalen met elk 12 tot 14 items, resulterend in totaal 191 items. De items worden gescoord op een zevenpunts-likertschaal. De ouders kunnen de mate waarin het omschreven gedrag voorkomt scoren van (1) ‘nooit’ tot (7) ‘altijd’. Er is ook nog een categorie (0) ‘niet van toepassing’ toegevoegd, zodat ouders dit kunnen kiezen wanneer het kind nog nooit geobserveerd is door de ouder tijdens de omschreven situatie.

Voor dit huidige onderzoek zijn vier subschalen geselecteerd, namelijk activiteitsniveau, inhibitiecontrole, troostbaarheid (allen 13 items) en angst (11 items). Onder activiteitsniveau wordt de mate van motorische activiteit inclusief de mate en verhouding van beweeglijkheid verstaan. Een voorbeelditem binnen deze subschaal is: ‘Tijdens dagelijkse activiteiten, hoe vaak kon uw kind moeilijk stil zitten aan tafel?’. Inhibitiecontrole wijst op de vaardigheid om een reactie te plannen en te onderdrukken na instructies of in nieuwe of onzekere situaties. Een voorbeelditem binnen deze subschaal is: ‘Wanneer er nee gezegd werd, hoe vaak kon uw kind gemakkelijk stoppen met de verboden

activiteit?’. Troostbaarheid wijst op de mate waarin een kind gerust te stellen is (of herstelt) wanneer het opgewonden of van slag is. In dit onderzoek zal deze subschaal vertaald worden als troostbaarheid. Een voorbeelditem binnen deze subschaal is: ‘Wanneer hij/zij van slag was, hoe vaak was hij/zij gemakkelijk te kalmeren?’. Angst duidt op de mate van negatief affect, zoals ongemak, bezorgdheid of nervositeit gerelateerd aan geanticiperde pijn of ongemak of aan een potentiële bedreigende situatie. Een voorbeelditem binnen deze subschaal is: ‘Bij het naar bed gaan, hoe vaak was uw kind bang om alleen te slapen?’.

In dit onderzoek hebben zowel de vaders als de moeders de verkorte versie van de CBQ ingevuld. Voor elke ouder is een score op de afzonderlijke subschalen berekend. Deze scores worden verkregen middels het optellen van alle waarden binnen de subschaal en dit te delen door het aantal items dat een score van 1 tot en met 7 heeft ontvangen. Missende waarden en 0-waarden tellen niet mee bij het berekenen van de score op de subschaal. Uit vijf gepaarde *t*-toetsen blijken de temperamentscores van de vader en moeder ten opzichte van hetzelfde kind niet significant te verschillen (activiteitsniveau: $t(53)=.37, p=.71$; inhibitiecontrole: $t(53)=.33, p=.74$; troostbaarheid: $t(53)=.40, p=.69$ en angst: $t(53)=1.03, p=.31$). Daarnaast blijken de temperamentscores van de vader en moeder significant te correleren. Het huidige onderzoek richt zich onder andere op verschillen tussen vaders en moeders en om deze reden zal in de analyses binnen de vader-kinddyades het temperament beoordeeld door de vader meegenomen worden en binnen de moeder-kinddyades het temperament beoordeeld door de moeder. In Tabel 1 is de betrouwbaarheid van de subschaalscores apart voor vaders en moeders opgenomen. Hierin is af te lezen dat de subschalen inhibitiecontrole en angst een lagere interne consistentie hebben, met name in vergelijking met de subschalen activiteitsniveau en troostbaarheid welke hoge interne consistenties hebben.

Tabel 1.
Cronbach's Alpha van CBQ-subschalen, afzonderlijk voor vaders en moeders (N=54).

	Vader	Moeder
Inhibitiecontrole	.54	.57
Activiteitsniveau	.70	.85
Angst	.62	.57
Troostbaarheid	.76	.79

2.4 Statistische analyse

Om de data te analyseren is gebruik gemaakt van SPSS 19. Er is gestart met een data-inspectie om eventueel missende en afwijkende data te achterhalen. Gezien de grootte van de steekproef hebben respondenten met missende waarden op de schalen van de EAS en CBQ gemiddelden toegewezen gekregen. Eventuele uitbijters zijn aangepast door middel van winsorizing. De normaalverdeling van de numerieke variabelen is onderzocht door middel van het berekenen van z -scores, waarbij de scheefheid en kurtosis gedeeld zijn door de standaardmeetfout. Waardes tussen de -3 en +3 duiden op een normaalverdeling.

Om antwoord te geven op de eerste onderzoeksvraag over welke verbanden er bestaan binnen en tussen de ouder- en kinddimensies, is gebruik gemaakt van correlaties (Pearson). Om de invloed van temperament op de relatie tussen de ouder- en kinddimensies te onderzoeken is, na centralisatie van temperament en de ouderdimensies, temperament toegevoegd in een stapsgewijze multiële regressie. Daarnaast zijn de multiële regressies afzonderlijk uitgevoerd voor jongens en meisjes, zodat onderzocht kon worden of de resultaten verschillen voor jongens en meisjes.

Om de tweede onderzoeksvraag betreffende de invloed van geslacht van zowel de ouder als het kind op de emotionele beschikbaarheid van beiden te testen, zijn er verschillende statistische analyses uitgevoerd. Om het verschil in emotionele beschikbaarheid tussen vaders en moeders te bekijken zijn vijf gepaarde t -toetsen uitgevoerd. Om vervolgens de eventuele modererende rol van het geslacht van het kind op deze relatie tussen geslacht van de ouder en emotionele beschikbaarheid te onderzoeken, zijn vier onafhankelijke t -toetsen (MD/MZ, VD/VZ, MD/VZ, MZ/VD) en twee gepaarde t -toetsen (MD/VD, MZ/VZ) uitgevoerd. Dit is gedaan op alle vijf de subdimensies die in dit onderzoek centraal staan. Op deze manier is niet alleen onderzocht of de emotionele beschikbaarheid van ouders verschilt naar jongens of meisjes, maar ook of jongens en meisjes verschillen in de mate waarin ze responsief zijn en de ouder betrekken. Als laatste zijn er correlaties berekend om de relatie in emotionele beschikbaarheid tussen vaders en moeders te bekijken.

3. Resultaten

3.1 Data-inspectie

De gegevens op de EAS zijn voor alle 54 gezinnen compleet en er zijn geen uitbijters aanwezig. Op de CBQ ontbreken in drie gezinnen zowel de gegevens vanuit de moeder als vanuit de vader. In twee andere gezinnen missen op de CBQ eenmaal de gegevens van de vader en eenmaal van de moeder. Gezien de grootte van de steekproef is ervoor gekozen de

missende waarden op de subschalen en totaalschaal te vervangen voor het gemiddelde van de overige vaders of moeders op de desbetreffende schalen. In Tabel 2 zijn de beschrijvende gegevens van de relevante onderzoeksvariabelen opgenomen. Hierin is te zien dat erg lage scores op de dimensies van de EAS niet aanwezig zijn en dat het gemiddelde van alle 54 gezinnen per dimensie hoog ligt. Alle variabelen zijn normaal verdeeld.

Tabel 2.
Beschrijvende gegevens van de onderzoeksvariabelen (N=54)

Variabele	Range	<i>M</i> (<i>SD</i>)	<i>Z</i> _{scheefheid}	<i>Z</i> _{kurtosis}
Sensitiviteit Vader	14.00 – 29.00	23.76 (3.55)	1.83	-0.30
Structurering Vader	16.00 – 29.00	23.48 (3.17)	-1.02	-0.90
Non-intrusiviteit Vader	12.00 – 29.00	21.93 (4.29)	-1.81	-0.43
Responsiviteit naar Vader	17.00 – 29.00	24.65 (2.81)	-2.48	0.54
Betrekken van Vader	14.00 – 29.00	22.78 (4.04)	-1.68	-1.01
Sensitiviteit Moeder	16.00 – 29.00	24.48 (3.49)	-2.71	-0.07
Structurering Moeder	15.00 – 29.00	24.13 (2.87)	-2.70	1.37
Non-intrusiviteit Moeder	15.00 – 29.00	23.20 (4.10)	-1.95	-0.91
Responsiviteit naar Moeder	18.00 – 29.00	23.94 (2.78)	-0.78	-0.93
Betrekken van Moeder	13.00 – 29.00	22.70 (3.72)	-1.52	-0.05
Inhibitiecontrole Vader	2.00 – 5.00	3.32 (.60)	1.42	1.23
Angst Vader	1.67 – 5.29	2.88 (.86)	2.23	0.40
Activiteitsniveau Vader	2.92 – 5.45	4.05 (.62)	0.53	-0.94
Troostbaarheid Vader	1.38 – 4.46	2.55 (.61)	2.77	1.75
Inhibitiecontrole Moeder	1.80 – 5.36	3.29 (.59)	1.89	3.30
Angst Moeder	1.27 – 6.50	2.74 (.91)	4.40	6.60
Activiteitsniveau Moeder	2.00 – 6.77	4.01 (.78)	1.42	3.73
Troostbaarheid Moeder	1.25 – 4.78	2.52 (.76)	2.95	2.25

Note. $Z_{\text{scheefheid}} = \text{scheefheid/standaardmeetfout}$, $Z_{\text{kurtosis}} = \text{kurtosis/standaardmeetfout}$.

3.2 Verbanden binnen en tussen de ouder- en kinddimensies van de EAS

Om antwoord te geven op de eerste onderzoeksvraag over welke verbanden er bestaan binnen en tussen de ouder- en kinddimensies van de EAS, zijn apart voor vaders en moeders correlaties berekend tussen alle dimensies. In Tabel 3 zijn de betreffende correlaties opgenomen. Uit de correlatiematrix blijkt dat correlaties binnen de ouder- en kinddimensies

groter zijn dan de correlaties tussen de ouder- en kinddimensies. Binnen de ouderdimensies correleren bij zowel de vader als de moeder sensitiviteit en structurering hoog met elkaar (respectievelijk $r(52)=.81, p<.001$ en $r(52)=.78, p<.001$), maar non-intrusiviteit correleert lager met de overige twee ouderdimensies (respectievelijk sensitiviteit en structurering, vader: $r(52)=.56, p<.001, r(52)=.60, p<.001$ en moeder: $r(52)=.59, p<.001, r(52)=.62, p<.001$). Tussen de twee kinddimensies bestaat ook een significante correlatie, ook al is deze in vader-kinddyades ($r(52)=.72, p<.001$) hoger dan bij moeder-kinddyades ($r(52)=.52, p<.001$). Bij zowel vaders als moeders correleert de kinddimensie responsiviteit niet significant met de drie ouderdimensies. Bij de vaders correleert de kinddimensie betrekken van de ouder wel met de drie ouderdimensies, maar bij de moeders niet.

Tabel 3.

Correlaties binnen en tussen de subdimensies van de EAS (N=54).

	Vader					Moeder				
	Sens	Struc	Nintr	Resp	Betr	Sens	Struc	Nintr	Resp	Betr
Sensitiviteit Vader	-	.81**	.56**	.05	.29*	.10	.07	.08	.13	.28*
Structurering vader		-	.60**	.13	.34*	.08	.07	.12	.09	.14
N-intrusiviteit Vader			-	.18	.30*	.03	.11	.08	.14	.18
Responsiviteit Vader				-	.72**	-.11	.02	-.12	.38**	.06
Betrekken Vader					-	.02	.11	-.04	.28*	.16
Sensitiviteit Moeder						-	.78**	.59**	-.00	.22
Structurering Moeder							-	.62**	.03	.19
N-intrusiviteit Moeder								-	-.08	.24
Responsiviteit Moeder									-	.52**
Betrekken Moeder										-

Note. * $p<.05$, ** $p<.01$

3.3 Verschillen en relaties tussen vaders en moeders op de subdimensies van de EAS

Om te onderzoeken of binnen families verschillen bestaan tussen vaders en moeders op de subdimensies van de EAS zijn vijf gepaarde t -toetsen uitgevoerd. Hieruit blijkt dat er geen significant verschil is tussen vaders en moeders op de subdimensies van de EAS. Vaders en moeders binnen één gezin zijn even sensitief ($t(53)=-1.12, p=.27$), structurerend ($t(53)=-1.16, p=.25$) of non-intrusief ($t(53)=-1.65, p=.11$) naar hun kind en het kind is even responsief ($t(53)=-1.66, p=.10$) naar zijn/haar vader en moeder en betreft beide ouders op een gelijke manier ($t(53)=.11, p=.91$).

Ook zijn er correlaties berekend om te analyseren of er binnen families een verband is tussen vaders en moeders op de subdimensies van de EAS. Er blijkt alleen een significante

correlatie te bestaan tussen de responsiviteit van het kind ten opzichte van zijn of haar moeder of vader, $r(52)=.38, p=.01$. Dit betekent dat hoe responsiever het kind naar de ene ouder is, hoe responsiever het kind ook naar de andere ouder is. Dit is niet het geval op de kinddimensie betrekken van de ouder. Wel blijkt het betrekken van de vader significant te correleren met de responsiviteit naar de moeder ($r(52)=.28, p=.04$). Ook blijkt de sensitiviteit van vader en het betrekken van de moeder door het kind significant te correleren ($r(52)=.28, p=.04$). In Tabel 3 zijn ook deze correlaties terug te vinden.

3.3.1. Geslacht kind als moderator. Om te onderzoeken of het geslacht van het kind eventueel van invloed is op de relatie tussen het geslacht van de ouders en de scores op de subdimensies van de EAS, zijn per subdimensie zes *t*-toetsen uitgevoerd, vier onafhankelijke *t*-toetsen (VD/MZ, VZ/MD, MD/MZ, VD/VZ) en twee gepaarde *t*-toetsen (MZ/VZ en MD/VD). Uit de analyses blijken geen significante verschillen te bestaan tussen de vier verschillende dyades die gevormd kunnen worden op basis van geslacht van ouder en kind (MD, MZ, VD, VZ). De dyadische *t*-toetsen worden gepresenteerd in Tabel 4.

Tabel 4.

Dyadische contrasten: gepaarde en onafhankelijk t-toetsen (N=54).

			Sensitiviteit		Structurering		Non-intrusiviteit		Betrekken		Responsiviteit	
	N	df	t	Sig.	t	Sig.	t	Sig.	t	Sig.	t	Sig.
MD/VZ ^a	54	52	-.99	.33	-1.54	.13	-1.17	.25	-.15	.88	.82	.42
MZ/VD ^a	54	52	.51	.61	-.01	.99	1.11	.27	-.23	.82	-1.00	.32
MD/VD ^b	28	27	-.37	.71	-.64	.53	-.53	.60	.50	.62	1.46	.16
MZ/VZ ^b	26	25	-1.29	.21	-.96	.35	-1.93	.07	-.50	.62	.80	.43
MD/MZ ^a	54	52	.12	.91	-.60	.55	.44	.66	.27	.79	.33	.74
VD/VZ ^a	54	52	-.67	.51	-.99	.33	-.76	.45	-.62	.54	-.37	.71

Note. MD= moeder-dochterdyade, VD= vader-dochterdyade, MZ= moeder-zoondyade, VZ= vader-zoondyade.

^a berekend middels onafhankelijke *t*-toets.

^b berekend middels gepaarde *t*-toets.

3.5 Temperament als moderator op de relatie tussen de ouder- en kinddimensies

Om het tweede deel van de eerste onderzoeksvraag te beantwoorden, zijn meerdere multipele regressieanalyses uitgevoerd om te onderzoeken of het temperament van het kind een modererende functie heeft op de relatie tussen de ouder- en kinddimensies. Dit is apart gedaan voor de vader en moeder met de vier subschaalscores op de CBQ. Uit de multipele regressies blijken alleen significante interactie-effecten aanwezig te zijn voor de moeders. Met name de subschaal activiteitsniveau van de CBQ blijkt van invloed op de mate waarin de drie

moederdimensies het betrekken van de moeder voorspellen (sensitiviteit: $\beta=.37$, $p=.01$, $R^2=.22$, $F(3,50)=4.63$, $p=.01$, structurering: $\beta=0.47$, $p=.002$, $R^2=.25$, $F(3,50)=5.51$, $p<.01$ en non-intrusiviteit $\beta=0.31$, $p=.03$, $R^2=.18$, $F(3,50)=3.66$, $p=.02$). Deze uitkomsten zijn opgenomen in Tabel 5. Daarnaast is ook de angst van het kind van invloed op de relatie tussen structurering en betrekken van de ouder door het kind ($\beta= -0.32$, $p=.04$ en $R^2=.16$, $F(3,50)=3.20$, $p=.03$).

Tabel 5.

Activiteitsniveau als moderator in de relatie tussen moederscores EAS en kindscores Betrekken van de ouder (N=54)

	EAS: Sensitiviteit				EAS: Structurering				EAS: Non-intrusiviteit			
	B	SEB	β	R^2	B	SEB	β	R^2	B	SEB	β	R^2
Step 1				.09				.08				.10
EAS	.23	.14	.22		.25	.17	.20		.21	.12	.23	
Activiteitsniveau	.97	.63	.20		1.00	.64	.21		.93	.63	.20	
Step 2				.22				.25				.18
EAS*Activiteiten	.57	.20	.37**		.63	.19	.47**		.36	.16	.31**	

Note. * $p < .05$, ** $p < .01$

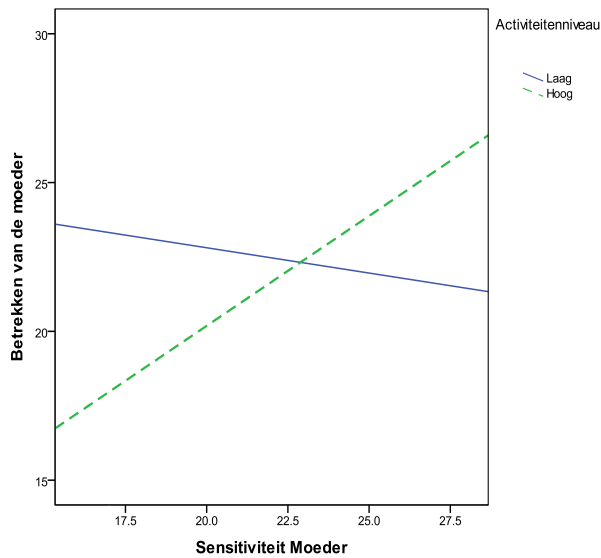
Om deze interactie-effecten verder te onderzoeken zijn kinderen op basis van de subschalen activiteitsniveau en angst opgedeeld in drie categorieën, waarbij in elke categorie evenveel kinderen zitten. In Figuur 1a is te zien dat bij kinderen met een hoog activiteitsniveau het betrekken van de moeder toeneemt wanneer de sensitiviteit, structurering of non-intrusiviteit van de ouder toeneemt. Bij kinderen met een laag activiteitsniveau lijkt de mate van moederlijke sensitiviteit, structurering en non-intrusiviteit niet tot nauwelijks van invloed op het betrekken van de moeder door het kind.

Zoals te zien is in Figuur 1b is bij angst een ander patroon waar te nemen. Het betrekken van de moeder blijkt vooral bij kinderen met laag angstniveau hoog te zijn wanneer de structurering van de moeder hoog is. Bij kinderen met een hoog angstniveau blijkt de structurering van de moeder nauwelijks van invloed op het betrekken van de moeder door het kind.

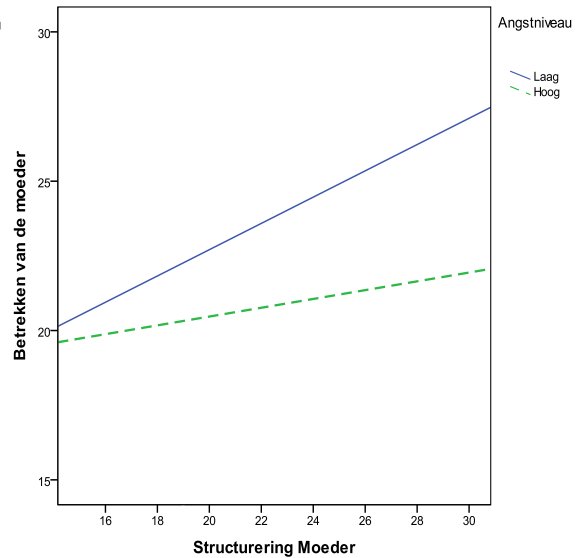
3.6 De invloed van temperament afzonderlijk voor zonen en dochters

Uit onafhankelijke t -toetsen blijkt dat, wanneer de moeder over het temperament rapporteert, meisjes en jongens enkel significant verschillen in temperament op de subschaal inhibitiecontrole ($t(52)= 2.91$, $p=.01$). Op basis van de vaderrapportages blijkt het temperament tussen jongens en meisjes niet significant te verschillen. Vanwege de kleine

steekproef in deze studie zijn dezelfde multi-pele regressies met de subschaalscores van de CBQ toch opnieuw uitgevoerd voor jongens en meisjes apart. Uit eerdere onderzoeken blijken jongens en meisjes namelijk wel te verschillen in temperamentskenmerken, zoals activiteitsniveau en inhibitiecontrole. Hieronder worden deze interactie-effecten nader toegelicht.

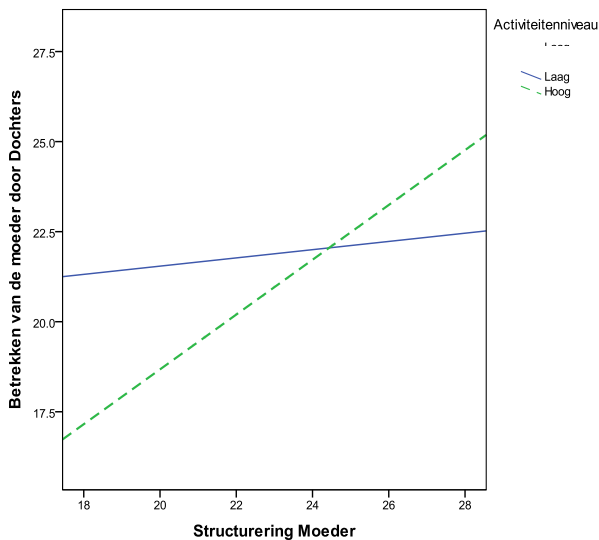

Figuur 1a. Prototype moderatie-effect van Activiteitsniveau op de relatie tussen de drie ouderdimensies en het Betrekken van de moeder.

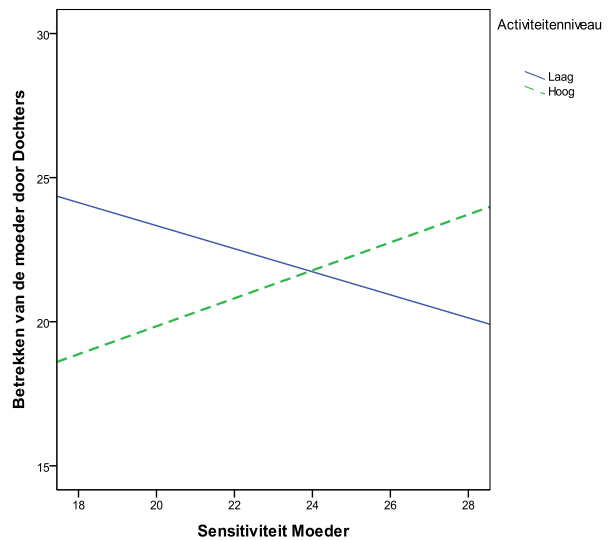

Figuur 1b. Moderatie-effect van Angst op de relatie tussen Structurering moeder en het Betrekken van de moeder.

3.6.1. Moeders en dochters. In de moeder-dochterdyades blijkt activiteitsniveau opnieuw van invloed te zijn op de relatie tussen de drie moederdimensies en het betrekken van de moeder door de dochter. Wederom is dit interactie-effect niet van toepassing op de responsiviteit van de dochter. Een hogere structurering of non-intrusiviteit van de moeder leidt bij meisjes met een hoog activiteitsniveau tot het meer betrekken van de moeder (structurering: $\beta=.43$, $p=.04$, $R^2=.23$, $F(3,24)=2.40$, $p=.09$ en non-intrusiviteit: $\beta=0.46$, $p=.03$, $R^2=.26$, $F(3,24)=2.81$, $p=.06$). Bij meisjes met een laag activiteitsniveau is ditzelfde verband te zien, maar in zwakkere mate. In Figuur 2a is een prototype figuur opgenomen van deze twee interactie-effecten. Bij sensitiviteit ($\beta=.43$, $p=.03$, $R^2=.23$, $F(3,24)=2.39$, $p=.09$) is ook te zien dat meisjes met een hoger activiteitsniveau de moeder meer betrekken wanneer de sensitiviteit van de moeder toeneemt. Ditmaal is echter bij meisjes met een laag activiteitsniveau een duidelijke afname in het betrekken van de moeder te zien wanneer de sensitiviteit van de moeder toeneemt (Figuur 2b).

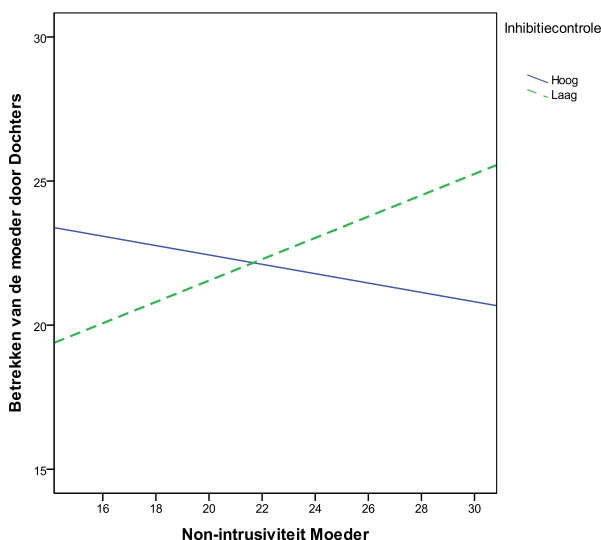

Figuur 2a. Prototype moderatie-effect van Activiteitsniveau op de relatie tussen Structurering & Non-intrusiviteit moeder en het Betrekken van de moeder door dochters.

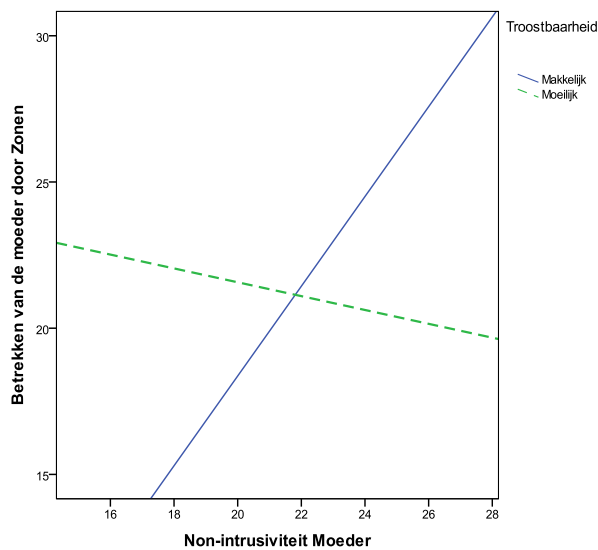
Figuur 2b. Moderatie-effect van Activiteitsniveau op de relatie tussen Sensitiviteit moeder en het Betrekken van de moeder door dochters.

De inhibitiecontrole van meisjes blijkt een effect te hebben op de relatie tussen non-intrusiviteit van de moeder en het betrekken van de moeder door dochters ($\beta=0.66$, $p=.02$, $R^2=.25$, $F(3,24)=2.69$, $p=.07$). Een hoge non-intrusiviteit bij moeders leidt bij meisjes met een lage inhibitiecontrole tot het veel betrekken van de moeder. Bij meisje met een hoge inhibitiecontrole is dit verband andersom; een hogere non-intrusiviteit bij de moeder leidt bij meisjes met een hoge inhibitiecontrole tot het minder betrekken van de moeder (Figuur 3).

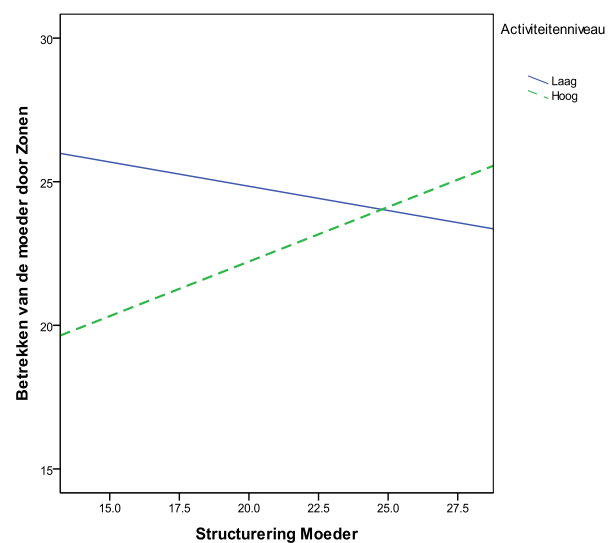

Figuur 3. Moderatie-effect van Inhibitiecontrole op de relatie tussen Non-intrusiviteit moeder en het Betrekken van de moeder door dochters.

3.6.2. Moeders en zonen. In de moeder-zoondyades blijkt dat de invloed van non-intrusiviteit van de moeder op de responsiviteit ($\beta = -0.56, p = 0.05, R^2 = .20, F(3,22) = 1.83, p = .17$) én betrekken van de moeder door zonen ($\beta = -0.59, p = .03, R^2 = .26, F(3,22) = 2.53, p = .08$) verschillend is voor jongens met een hoge of lage troostbaarheid. Een hogere non-intrusiviteit bij de moeder leidt bij jongens die moeilijk te troosten zijn tot een afname in responsiviteit en in het betrekken van de moeder, terwijl bij jongens die makkelijk te troosten zijn een hogere non-intrusiviteit juist tot een toename in responsiviteit en het betrekken van de moeder leidt (Figuur 4a).

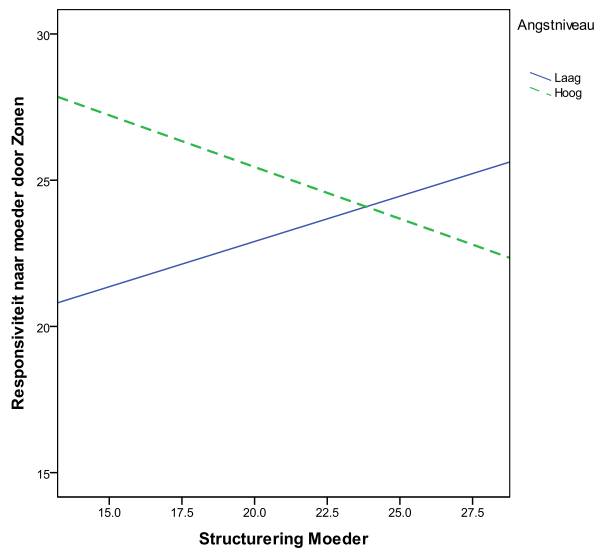
Figuur 4a. Prototype moderatie-effect van Troostbaarheid op de relatie tussen Non-intrusiviteit moeder en Responsiviteit en Betrekken van de moeder door zonen.

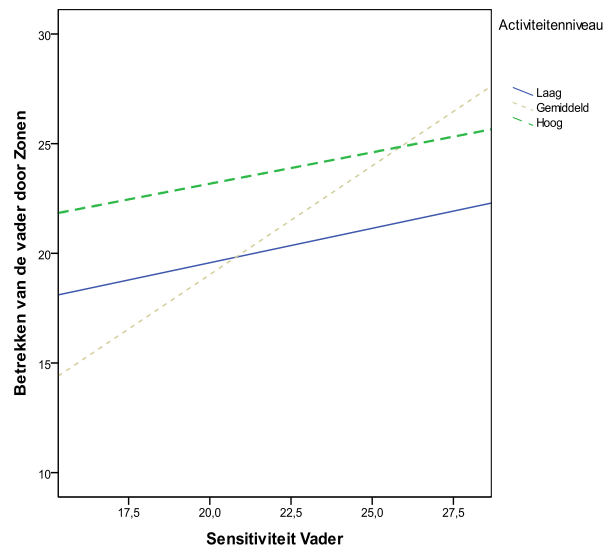
Figuur 4b. Prototype moderatie-effect van Activiteitsniveau op de relatie tussen Structurering moeder en Responsiviteit en Betrekken van de moeder door zonen.

Ook blijkt het activiteitsniveau van jongens van invloed op de relatie tussen de structurering vanuit de moeder en de responsiviteit van ($\beta = 0.64, p = .03, R^2 = .20, F(3,22) = 1.88, p = .16$) én het betrekken van de moeder door zonen ($\beta = 0.80, p = .003, R^2 = .40, F(3,22) = 4.79, p = .01$). Een hogere structurering vanuit de moeder leidt bij jongens met een hoog activiteitsniveau tot een toename in responsiviteit en het betrekken van de moeder, terwijl bij jongens met een laag activiteitsniveau een hogere structurering juist tot een afname in responsiviteit en het betrekken van de ouder leidt (Figuur 4b).

Daarnaast blijkt de mate van angst bij jongens ook van invloed op de relatie tussen de structurering van de moeder en de responsiviteit van de zoon ($\beta = -0.57, p = .05, R^2 = .18, F(3,22) = 1.56, p = .23$). Een hogere structurering bij de moeder leidt bij jongens met veel angst tot een afname in de responsiviteit, terwijl bij jongens met een laag angstniveau een hogere structurering juist tot een name in responsiviteit leidt (Figuur 5a).

Figuur 5a. Moderatie-effect van Angstniveau op de relatie tussen Structurering moeder en Responsiviteit van zonen.

Figuur 5b. Moderatie-effect van Activiteitsniveau op de relatie tussen Sensitiviteit vader en Betrekken van de vader door zonen.

3.6.3. Vaders en zonen. Het enige interactie-effect dat is gevonden bij de vaders heeft betrekking op de invloed van het activiteitsniveau van de zonen op de relatie tussen sensitiviteit van de vader en het betrekken van de vader door de zoon ($\beta=-0.5$, $p=.01$, $R^2=.37$, $F(3,22)=4.38$, $p=.02$). Jongens met een hoog of laag activiteitsniveau verschillen niet van elkaar wat betreft richting van het effect, maar bij jongens met een gemiddeld activiteitsniveau is een afwijkend patroon te zien. Een hogere sensitiviteit vanuit de vader leidt bij jongens met zowel een laag, gemiddeld en hoog activiteitsniveau tot het meer betrekken van de vader, alleen is dit effect groter bij jongens met een gemiddeld activiteitsniveau (Figuur 5b).

4. Conclusie en discussie

De emotionele beschikbaarheid in een ouder-kinddyade is van invloed op verschillende kinduitkomsten, zoals gehechtheid (De Wolff & Van IJzendoorn, 1997), de emotionele en cognitieve ontwikkeling en externaliserend en internaliserend probleemgedrag (Kang, 2006). Het verband tussen emotionele beschikbaarheid en deze diversiteit aan kinduitkomsten onderstreept het belang van het verder onderzoeken van dit construct. In deze studie is door middel van de vierde editie van de Emotional Availability Scales (EAS; Biringen, 2008) onderzoek gedaan naar de emotionele beschikbaarheid van vaders en moeders en hun driejarige kinderen. Zowel sekseverschillen als onderlinge relaties tussen en binnen de vijf ouder- en kinddimensies van de EAS zijn onderzocht. Daarnaast is de invloed van het

temperament van het kind op de relatie tussen de drie ouderdimensies en de twee kinddimensies onderzocht.

4.1 Sekseverschillen in emotionele beschikbaarheid

In de huidige steekproef zijn geen significante verschillen gevonden tussen vaders en moeders op de vijf subdimensies van de EAS. Dit betekent dat vaders en moeders uit één gezin even sensitief, structurerend en non-intrusief zijn naar hetzelfde kind en dat dit kind even responsief is naar beide ouders en de ouders op een gelijke manier betreft bij het vrije spel. Het geslacht van het kind blijkt hier ook geen modererende rol in te spelen. Deze bevinding komt niet overeen met de hypothese en sluit niet aan bij de patronen die Lovas (2005) en Schoppe-Sullivan en collega's (2006) vonden in hun onderzoeken, namelijk het patroon dat moeders meer emotioneel beschikbaar of sensitiever zijn dan vaders en dat het geslacht van het kind hier een modererende rol in speelt.

Het is mogelijk dat in een Nederlandse steekproef van gezinnen met gemiddelde tot hoge sociaaleconomische status (SES) deze sekseverschillen kleiner of afwezig zijn in vergelijking met steekproeven uit andere culturen en/of met een meer gevarieerde of lagere SES. Bornstein en collega's (2008) vonden in hun onderzoek dat tussen landen en zelfs gebieden (landelijk of metropolitaans) verschillen zijn in emotionele beschikbaarheid tussen moeders. Dit zou ook kunnen gelden voor de emotionele beschikbaarheid van vaders. Het is mogelijk dat in de huidige westerse samenleving, waar verschillen in de verdeling van arbeid en zorg tussen mannen en vrouwen vervagen, de verschillen in emotionele beschikbaarheid ook afnemen. Korvorst en Traag (2010) geven aan dat de verdeling van arbeid en zorg beïnvloed wordt door opleidingsniveau. Zij concluderen dat naarmate ouders hoger opgeleid zijn, arbeid en zorg gelijkmatiger worden verdeeld. In de huidige steekproef met voornamelijk gemiddeld tot hoog SES is dit terug te zien. De moeders, met een werkweek van gemiddeld 26 uur, werken misschien minder dan de vaders (gemiddeld 36 uur per week), maar zij nemen wel degelijk een groot deel arbeid voor hun rekening. Deze meer gelijke verdeling van arbeid en indirect zorg, kan ervoor zorgen dat vaders en moeders ook in opvoedingsvaardigheden gelijkwaardiger zijn.

Het is mogelijk dat het gebrek aan verschillen tussen vaders en moeders op de drie ouderdimensies ook verklaart waarom kinderen even responsief zijn naar hun vader en moeder en waarom zij hen op hetzelfde niveau betrekken. Uit vele onderzoeken blijkt dat opvoedingsvaardigheden van ouders kinduitkomsten voorspellen, zelfs wanneer er voor overeenkomsten in genen tussen ouders en kinderen wordt gecontroleerd (Belsky & De Haan,

2011). Wanneer, zoals blijkt uit deze onderzoeksresultaten, de vader en moeder niet verschillen in hun emotionele beschikbaarheid richting hetzelfde kind, is het om deze reden te verklaren waarom het kind beide ouders evenveel betreft en waarom hij/zij even responsief is naar beide ouders.

4.2 Verbanden tussen de subdimensies van de EAS

Uniek binnen dit onderzoek is dat er correlaties zijn berekend tussen de subdimensies van de vierde editie van de EAS, waarbij structurering en non-intrusiviteit twee afzonderlijke constructen vormen. De resultaten laten zien dat de correlaties binnen de ouder- en kinddimensies groter zijn dan tussen de ouder- en kinddimensies. Ten eerste blijkt dat zowel vaders als moeders die hoog scoren op sensitiviteit, ook een hoog niveau van optimale structurering vertonen. Dit geldt ook voor non-intrusiviteit, maar in mindere mate. Daarnaast blijkt dat driejarige kinderen die erg responsief zijn naar hun ouder, dezelfde ouder ook veel bij het vrij spel betrekken. Dit verband is sterker in de vader-kinddyades dan de moeder-kinddyades. Ten tweede blijkt dat elk van de drie ouderdimensies niet of laag correleren met de twee kinddimensies. Dit betekent dat een hoge emotionele beschikbaarheid van de ouder niet altijd gepaard gaat met een hoge emotionele beschikbaarheid van het kind. Alleen in de vader-kinddyades is een significante positieve correlatie aanwezig tussen de drie ouderdimensies en het betrekken van de vader door het kind.

De hoge correlaties binnen de ouder- en kinddimensies gevonden in deze studie, komen overeen met de hypothese en met de correlaties die Ziv en collega's (2000) vonden met behulp van de tweede editie van de EAS en Bornstein en collega's (2011) met de vierde editie van de EAS. Het gebrek aan significante correlaties tussen de drie ouderdimensies en de twee kinddimensies komt niet overeen met de hypothese. Ziv en collega's (2000) vonden significante correlaties tussen de twee moederdimensies (sensitiviteit en structurering/non-intrusiviteit) en kinddimensies, terwijl in dit onderzoek, in tegenstelling tot de verwachting, alleen significante correlaties zijn gevonden tussen de drie vaderdimensies en het betrekken van de vader door het kind.

Mogelijk is de afwezigheid van significante correlaties tussen de ouder- en kinddimensies terug te leiden tot verschillen in de leeftijd van de kinderen die deelnamen aan het huidige onderzoek en de onderzoeken van Ziv en collega's (2000) en Bornstein en collega's (2011). In het onderzoek van Ziv en collega's (2000) waren de kinderen 12 maanden, in het onderzoek Bornstein en collega's (2011) 5.5 maand en in het huidige onderzoek drie jaar. Bornstein en collega's (2010) geven aan dat de behoefte aan autonomie

karakteristiek is aan de peuterperiode. Deze toenemende zoektocht naar autonomie kan ervoor zorgen dat ouders uitgedaagd worden om passend te reageren. Het kan ervoor zorgen dat kinderen minder responsief zijn of de ouder minder betrekken dan op basis van het gedrag van de ouder verwacht wordt. Dit kan de afwezigheid van significante correlaties tussen de ouder- en kinddimensies verklaren. Mogelijk speelt een andere factor een belangrijke rol in het uitblijven van correlaties tussen ouder- en kinddimensies, zoals het temperament van het kind. In de volgende paragraaf wordt hier verder op ingegaan.

In weinig onderzoeken is aandacht besteed aan de correlaties tussen de subdimensies van de EAS binnen één gezin. Uit de resultaten blijkt alleen de responsiviteit van het kind naar de moeder en vader significant te correleren. Dit betekent dat hoe responsiever het kind naar de ene ouder is, hoe responsiever het kind ook naar de andere ouder is. Dit gold niet voor het betrekken van de ouder door het kind en de drie ouderdimensies. Deze bevinding komt niet overeen met het onderzoek van De Falco en collega's (2009), welke ondanks de afwezigheid van significante verschillen tussen vaders en moeders op de ouderdimensies, wel een significante positieve relatie vonden tussen de sensitiviteit, structurering en non-intrusiviteit van de vader en moeder binnen één gezin. De significante correlatie tussen de responsiviteit van het kind naar vader en moeder is moeilijk te verklaren op basis van literatuur en andere resultaten binnen dit onderzoek. Ten eerste zijn er geen significante correlaties aanwezig op de ouderdimensies tussen vaders en moeders binnen één gezin. Daarnaast blijken binnen deze studie (ongeacht het temperament van het kind) de ouderdimensies niet significant te correleren met de responsiviteit van het kind. Wanneer dit beide wel het geval was, zoals blijkt uit de onderzoeken van De Falco en collega's (2009) en Ziv en collega's (2000), was het mogelijk verklaarbaar geweest waarom de responsiviteit van het kind naar beide ouders ook blijkt te correleren. Responsiviteit is namelijk meer een reactie op het gedrag van de ouders, dan het betrekken van de ouder door het kind, en is hierdoor ook eerder afhankelijk van het gedrag van de ouder. Een hogere emotionele beschikbaarheid van de moeder zou dan verband houden met een hogere emotionele beschikbaarheid van de vader en hierdoor indirect met een hogere responsiviteit van het kind naar zowel de vader als de moeder. Eventueel heeft de huidige kleine steekproef (en de kenmerken van de participanten) geleid tot het vinden van minder significante verschillen en verbanden dan verwacht was op basis van de literatuur. Het verder onderzoeken van de correlaties tussen de subdimensies binnen gezinnen is hierom van groot belang.

4.3 De invloed van temperament kind op de relatie tussen de ouder- en kinddimensies

Op basis van het concept van differentiële ontvankelijkheid van Belsky en Pluess (2009) is binnen deze studie het temperament van het kind als moderator tussen de ouder- en kinddimensies onderzocht. Uit de resultaten vallen voornamelijk drie dingen op. Ten eerste blijkt het temperament van het kind vooral in moeder-kinddyades een rol te spelen. Er is binnen de vader-kinddyades maar één significant interactie-effect aanwezig. Daarnaast blijkt temperament voornamelijk een rol te spelen in de relatie tussen de drie ouderdimensies en het betrekken van de ouder door het kind. Alleen op de responsiviteit van zonen is een interactie-effect zichtbaar tussen temperament en de moederdimensie structurering. Als laatste blijkt dat negen van de veertien significante interactie-effecten veroorzaakt worden door de subschaal activiteitsniveau van de CBQ. Activiteitsniveau als temperamentkenmerk speelt dus een belangrijke rol in de relatie tussen de ouder- en kinddimensies.

Bij meisjes en jongens met een hoog activiteitsniveau leidt toename in één van de ouderdimensies tot het meer betrekken van de ouder. Bij meisjes en jongens met een laag activiteitsniveau leidt toename in één van de ouderdimensies eerder tot het minder betrekken van de ouder, maar dit effect is minder sterk dan bij kinderen met een hoog activiteitsniveau. Daarnaast leidt bij jongens met een hoog activiteitsniveau een hogere structurering vanuit de moeder ook tot hogere responsiviteit vanuit de zoon, terwijl bij jongens met een laag activiteitsniveau een lichte afname van responsiviteit te zien is bij een hogere structurering van de moeder. Bij inhibitiecontrole is ditzelfde patroon te zien. Dochters met een lage inhibitiecontrole reageren positief op een toename in non-intrusiviteit bij de moeder; hoe hoger de non-intrusiviteit hoe meer dochters met een lage inhibitiecontrole de moeder betrekken. Bij dochters met een hoge inhibitiecontrole (gemakkelijk temperament) is een negatief verband te zien tussen de non-intrusiviteit van de moeder en het betrekken van de moeder door de dochters. Concluderend kan er gesteld worden dat kinderen met een moeilijk temperament (hoog activiteitsniveau en lage inhibitiecontrole) de moeder minder betrekken wanneer de moeder meer emotioneel beschikbaar is en omgekeerd. Bij kinderen met een gemakkelijk temperament is het verband tussen de ouder- en kinddimensies minder sterk. Deze bevindingen komen overeen met de hypothese dat kinderen met een moeilijk temperament gevoeliger zijn voor hun omgeving en dat zij sterker reageren op zowel een negatieve als positieve omgeving.

Het interactie-effect wat binnen de vader-zoondyades is gevonden, wijkt af van bovenstaande interactie-effecten en de hypothese. Tussen vaders en hun zonen leidt een hogere sensitiviteit vanuit de vader bij jongens met zowel een laag, gemiddeld en hoog

activiteitenniveau tot het meer betrekken van de vader, alleen is dit effect sterker bij jongens met een gemiddeld activiteitenniveau. Deze bevinding is moeilijk te verklaren op basis van bestaande theorie. Op basis van de kleine steekproef met 26 jongens in deze studie is het aan te bevelen om in toekomstig onderzoek door middel van grotere steekproeven deze relaties verder te onderzoeken.

Bij angstniveau en troostbaarheid is een ander patroon waar te nemen. Angstniveau speelt een rol bij de relatie tussen de structurering van de moeder en de twee kinddimensies. Wanneer men de zonen en dochters als één groep bestudeert, blijkt dat een hogere structurering vanuit de moeder bij kinderen met een laag angstniveau leidt tot het meer betrekken van de moeder. Bij kinderen met een hoog angstniveau is dit verband ook te zien, maar in veel lichtere mate. Wanneer men alleen naar de jongens kijkt, blijkt een toename in structurering van de moeder bij jongens met een laag angstniveau te leiden tot een hogere responsiviteit naar de moeder. Bij jongens met een hoog angstniveau is ditmaal echter een afname te zien in de responsiviteit naar de moeder. Bij troostbaarheid is hetzelfde patroon te zien als bij angstniveau. Jongens met een hoge troostbaarheid (makkelijk temperament) reageren positief op een hoge non-intrusiviteit bij de moeder; hoe hoger de non-intrusiviteit van de moeder, hoe meer jongens met een hoge troostbaarheid de moeder betrekken of responsief zijn naar de moeder. Bij jongens met een lage troostbaarheid is een negatief en ook zwakker verband te zien tussen de non-intrusiviteit van de moeder en de responsiviteit op en het betrekken van de moeder door zonen. Ditmaal blijkt dus het tegenovergestelde in vergelijking met activiteitenniveau en inhibitiecontrole. Kinderen met een makkelijk temperament (lager angstniveau of hogere troostbaarheid) lijken sterker en positiever te reageren op een toename in de emotionele beschikbaarheid van de moeder, in dit geval de structurering en non-intrusiviteit, dan kinderen met een moeilijk temperament (hoger angstniveau en lagere troostbaarheid).

Deze uitkomsten met betrekking tot angstniveau en troostbaarheid zijn onverwacht en zijn op basis van de literatuur niet eenduidig te verklaren. Rothbart en collega's (2001) concluderen dat de 15 schalen van de CBQ onder drie factoren vallen. Troostbaarheid en angstniveau vallen allebei onder de factor van 'negatief affect'. Activiteitenniveau valt onder factor 'extraversie' en inhibitiecontrole onder de factor 'effortful control'. Angstniveau en troostbaarheid lijken meer internaliserende constructen te zijn in tegenstelling tot activiteitenniveau en inhibitiecontrole welke resulteren in externaliserend gedrag. In de literatuur wordt bij zowel angstniveau als troostbaarheid dan ook gesproken over emotionele disregulatie (Kiff, Legua & Zalewski, 2011; Szabó, Deković, Van Aken, Verhoeven, Van

Aken & Junger, 2008). Disregulatie in affect maakt het voor kinderen moeilijk om informatie te vergaren, te interacteren en om te leren van hun omgeving (Szabó et al., 2008).

Kinderen die moeilijk troostbaar zijn hebben moeite met het reguleren van hun emoties en hierdoor ook met het coördineren van interacties. Er is een relatie tussen een hoge intrusiviteit en een moeilijke troostbaarheid bij het kind (Szabó et al., 2008). Non-intrusiviteit impliceert een bepaalde vrijheid waarin het kind zelf de wereld kan ervaren en ontdekken, zonder dat de ouder zich hier teveel mee bemoeit (Biringen, 2000, 2008). Het is mogelijk dat jongens die moeilijk troostbaar zijn en dus hun eigen emoties moeilijk kunnen reguleren, de moeder meer betrekken bij een lagere non-intrusiviteit omdat dit intrusieve gedrag van de moeder beter aansluit bij hun behoefte aan het sturen van hun ervaringen en emoties. Wanneer de moeder hoog scoort in non-intrusiviteit, laat zij haar zoon (te) vrij en doet zij indirect een beroep op een emotieregulatie welke hij eigenlijk onvoldoende beschikt. Hierbij sluit zij niet aan bij de vaardigheden en belevingswereld van haar zoon, waardoor de zoon haar ook niet zal betrekken om deze emoties alsnog te reguleren. Bij jongens die gemakkelijk troostbaar zijn, is in het kader van een wederzijdse gezonde relatie te zien dat zij de moeder meer betrekken wanneer zij hoger scoort op non-intrusiviteit. Zij betrekken hun intrusieve moeder minder, omdat de moeder zichzelf waarschijnlijk al in extreme mate betreft bij het spel of omdat de jongens beter in staat zijn hun eigen emoties op adequate wijzen te reguleren.

Bij de bevindingen omtrent angstniveau kan hetzelfde verklaringmodel toegepast worden. Ook bij structurering gaat het om het leren en de exploratie bij het kind te ondersteunen, zonder de autonomie van het kind te overweldigen. Wanneer men ervan uit gaat dat temperament grotendeels een uitkomst is van biologische kenmerken en rijping (Rothbart, 2004), impliceert men indirect dat het gedrag van de ouder een reactie is op de aanwezige temperamentskenmerken van het kind (aanwezig vanaf de geboorte). Mogelijk is het gedrag dat duidt op negatieve structurering of overbescherming vanuit de moeder, om deze reden eigenlijk een manier van de moeder om de emotionele disregulatie van haar zoon (met een hoog angstniveau) te moduleren en werkt deze vorm van structurering ook goed bij jongens omdat het leidt tot hogere responsiviteit (Kiff et al., 2011). Moeders met een hoge positieve structurering passen zich niet aan het hoge angstniveau van hun zoon aan, omdat een hoge structurering het kind te vrij laat, wat beangstigend werkt voor een kind met een hoog angstniveau die meer behoefte heeft aan structuur en duidelijkheid. Doordat deze moeders niet aansluiten bij hun zonen zijn de jongens ook minder responsief naar hun moeder. Jongens met een laag angstniveau worden responsiever (meer emotioneel beschikbaar) naarmate de

moeder meer positief structureert (en dus meer emotioneel beschikbaar is), zoals eigenlijk een logische verwachting is.

Bij de interactie tussen angstniveau en structurering op het betrekken van de moeder door de zoon is te zien dat wanneer de moeder negatief structureert, angstige en niet-angstige jongens hetzelfde lagere niveau van betrekken vertonen. In dit interactie-effect is het verschil vooral zichtbaar wanneer de moeder wél optimaal structureert, aangezien zonen met een laag angstniveau de moeder veel betrekken, terwijl kinderen met een hoog angstniveau de moeder nauwelijks meer betrekken dan wanneer de moeder negatief structureert. Het is mogelijk dat de angst van het kind niet geheel wordt weggenomen wanneer de moeder optimaal structureert en dat de vrijheid die optimale structurering impliceert, de angst van het kind in stand houdt. Angstniveau lijkt een hardnekkiger construct dat door meer factoren wordt beïnvloed.

4.4 Sterke punten en beperkingen van dit onderzoek en advies voor vervolgonderzoek

Een sterk punt van dit onderzoek is de inclusie van zowel moeders als vaders en gezinnen met zowel dochters als zonen. Hierdoor kon niet alleen de invloed van het geslacht van de ouders bekeken worden, maar ook of het interactie-effect van temperament op de relatie tussen de ouder- en kinddimensies verschillend is voor jongens en meisjes. Daarnaast is de emotionele beschikbaarheid tussen de ouders en het kind gemeten via een objectieve observatie welke tussen alle gezinnen hetzelfde was doordat het speelgoed door de onderzoekers zelf werd meegenomen en het draaiboek tijdens elk huisbezoek hetzelfde was. Het temperament van het kind is door zowel de vader als moeder ingevuld. Hierdoor kon niet alleen een completer beeld geschetst worden, maar kon er ook gekeken worden naar eventuele verschillen en overeenkomsten in de perceptie van het temperament van het kind door vaders en moeders. Een vragenlijst ingevuld door een peuterspeelzaalleidster of zelfs een observatie had echter nog een extra dimensie kunnen toevoegen aan de onderzoeksgegevens.

De steekproef is homogeen te noemen. De steekproef bestaat voornamelijk uit gezinnen met een gemiddelde (35%) tot hoge (60%) SES. Dit betekent dat dit onderzoek niet representatief is voor gezinnen met een lage SES. De beperkte grootte van de steekproef (54 gezinnen) heeft ervoor kunnen zorgen dat er geen significante verschillen en verbanden zijn gevonden tussen vaders en moeders op de subdimensies van de EAS en dat het geslacht van het kind geen moderator blijkt te zijn op de relatie tussen geslacht van de ouder en de subdimensies van de EAS. Hieruit volgt ook de aanbeveling om in toekomstig onderzoek

meer gezinnen te betrekken waarin verschillende niveaus van SES evenredig vertegenwoordigd zijn om zo de power van de analyses te vergroten.

Vanwege de huidige onderzoeksopzet waarbij de variabelen op één tijdsmoment zijn gemeten, is het niet mogelijk om vast te stellen of de ouderdimensies de kinddimensies voorspellen of andersom. Een onderzoeksopzet waarbij de emotionele beschikbaarheid, maar ook het temperament op meerdere tijdsmomenten vanaf de geboorte wordt gemeten, biedt uitkomst in het exploreren van dit vraagstuk. Daarnaast is in dit onderzoek gebleken dat de ouderdimensie non-vijandigheid weinig tot geen onderscheidend vermogen heeft in gezinnen met een gemiddeld tot hoge SES. Biringen en collega's (2005) concluderen ook in hun onderzoek naar het belang van observatiecontext en -duur in gebruik van de EAS als voorspeller op kindontwikkeling, dat onder andere de dimensie non-vijandigheid moeilijk te meten is buiten een stresscontext. Omdat binnen de vrijspelsituatie en in dit onderzoek niet of nauwelijks sprake was van een stresssituatie, mist deze ouderdimensie binnen de analyses en resultaten omschreven in dit onderzoek. Het zou aanvullend zijn om in vervolgonderzoek ook deze ouderdimensie te meten middels het creëren van een stresssituatie.

4.5 Implicaties van de onderzoeksresultaten voor theorie en praktijk

De resultaten uit deze studie dienen voorzichtig geïnterpreteerd te worden vanwege de kleine steekproef die homogeen is verdeeld qua achtergrondvariabelen, zoals SES en leeftijd van de kinderen. Ondanks deze beperkingen is uit de onderzoeksresultaten af te leiden dat bij moeders de perceptie van het temperament van hun driejarige kinderen van invloed is op de relatie tussen de ouder- en kinddimensies. Dit bevestigt dat het temperament van kinderen een modererende functie heeft op een facet aan relaties tussen oudergedrag en kinduitkomsten. Om positieve interacties tussen ouders en jonge kinderen te stimuleren, wordt vaak verondersteld dat gedragsveranderingen bij ouders tot gedragsveranderingen bij de kinderen zullen leiden. Bij mogelijke interventies om de emotionele beschikbaarheid tussen ouder-kinddyades te vergroten, dient volgens deze onderzoeksbevindingen rekening gehouden te worden met de interactie tussen het temperament van het kind en eventuele gedragsveranderingen bij ouders op de responsiviteit en het betrekken van de ouder door het kind. Daarbij blijken deze interactie-effecten niet altijd hetzelfde te zijn voor jongens en meisjes, waardoor er in interventies tevens rekening gehouden dient te worden met het geslacht van het kind. Ouders hebben hulp nodig bij het begrijpen van de uniekheid van hun kind en in het vinden van passende manieren om het kind op te voeden. Aanvullend onderzoek naar dit onderwerp is van belang om de gevonden resultaten verder te valideren,

voornamelijk onder verschillende steekproeven, en om tegenstrijdigheden in resultaten tussen verschillende studies te verklaren.

5. Literatuur

- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment. A Psychological study of the strange situation*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Aunola, K., & Nurmi, J. E. (2005). The role of parenting styles in children's problem behavior. *Child Development, 76*(6), 1144-1159.
- Belsky, J., & De Haan, M. (2011). Annual research review: Parenting and children's brain development: The end of the beginning. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 52*, 409-428.
- Belsky, J., & Pluess, M. (2009). Beyond diathesis stress: Differential susceptibility to environmental influences. *Psychological Bulletin, 135*, 885-908.
- Biringen, Z. (2000). Emotional availability: Conceptualization and research findings. *American Journal of Orthopsychiatry, 70*, 101-114.
- Biringen, Z. (2008). The emotional availability (EA) scales, 4th edition. Published by emotionalavailability.com, PO Box, 3625, Boulder, Colorado 80307.
- Biringen, Z., Damon, J., Grigg, W., Mone, J., Pipp-siegel, S., Skillern, S., Stratton, J. (2005). Emotional availability: Differential predictions to infant attachment and kindergarten adjustment based on observation time and context. *Infant mental health journal, 26*, 295-308.
- Biringen, Z., & Robinson, J. (1991). Emotional availability in mother-child interactions: A conceptualization for research. *American Journal of Orthopsychiatry, 61*(2), 258-271.
- Bornstein, M. H., Hahn, S. C., Suwalsky, J. T. D., & Haynes, O. M. (2011). Maternal and infant behavior and context associations with mutual emotion availability. *Infant Mental Health Journal, 32*, 70-94.
- Bornstein, M. H., Putnick, D. L., Heslington, M., Gini, M., Suwalsky, J. T. D., Venuti, P., De Falco, S., Giusti, Z., & Zingman de Galperín, C. (2008). Mother-child emotional availability in ecological perspective: Three countries, two regions, two genders. *Developmental Psychology, 44*, 666-680.
- Bornstein, M. H., Suwalsky, J. T. D., Putnick, D. L., Gini, M., Venuti, P., De Falco, S., Heslington, M., & Zingman de Galperín, C. (2010). Developmental continuity and stability of emotional availability in the family: Two ages and two genders in child-mother dyads from two regions in three countries. *International Journal of Behavioral Development, 34*, 385-397.

- Bradley, R. H., & Corwyn, R. F. (2008). Infant temperament, parenting, and externalizing behavior in first grade: A test of the differential susceptibility hypothesis. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 49, 124-131.
- Cassidy, J., & Shaver, P.R. (2008). *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications*. The Guilford Press: New York.
- Davidov, M., & Grusec, J. E. (2006). Untangling the links of parental responsiveness to distress and warmth to child outcomes. *Child Development*, 77, 44-58.
- De Falco, S., Venuti, P., Esposito, G., & Bornstein, M. H. (2009). Mother-child and father-child emotional availability in families of children with Down Syndrome. *Parenting: Science & Practice*, 9, 198-215.
- De Wolff, M., & Van IJzendoorn, M. (1997). Sensitivity and attachment: A meta-analysis on parental antecedents of infant attachment. *Child Development*, 68, 571-591.
- Easterbrooks, M. A., Biesecker, G., & Lyons-Ruth, K. (2000). Infancy predictors of emotional availability in middle childhood: The role of attachment security and maternal depressive symptomatology. *Attachment and Human Development*, 2, 170-187.
- Else-Quest, N. M., Hyde, J. S., Goldsmith, H. H., & Van Hulle, C. (2006). Gender differences in temperament: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 132, 33-72.
- Kang, M. J. (2006). Quality of mother-child interaction assessed by the emotional availability scale: Associations with maternal psychological well-being, child behavior problems and child cognitive functioning. *Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering*, 66, 3974.
- Kiff, C. J., Lengua, L. J., & Zalewski, M. (2011). Nature and nurturing: Parenting in the context of child temperament. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 14, 251-301.
- Klein Velderman, M., Bakermans-Kranenburg, M. J., Juffer, F., & Van IJzendoorn, M. H. (2006). Effects of attachment-based interventions on maternal sensitivity and infant attachment: Differential susceptibility of highly reactive infants. *Journal of Family Psychology*, 20, 266-274.
- Korvorst, M., & Traag, T. (2010). *De verdeling van arbeid en zorg tussen vaders en moeders*. Verkregen op 2 oktober, 2011, van <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/CC63CE3F-5C5C-4FFC-B3FD-5D93247B27E6/0/2010k2b15p50art.pdf>.
- Lewis, C. (2003). Fathers' influences on children's development: The evidence from two-parent families. *European Journal of Psychology of Education*, 18, 211-228.

- Lovas, G. S. (2005). Gender and patterns of emotional availability in mother-toddler and father-toddler dyads. *Infant Mental Health Journal, 26*, 327-353.
- Monroe, S. M., & Simons, A. D. (1991). Diathesis-stress theories in the context of life stress research: Implications for the depressive disorders. *Psychological Bulletin, 110*, 406-425.
- Rothbart, M. K. (2004). Commentary: Differentiated measures of temperament and multiple pathways to childhood disorders. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 33*, 82-87.
- Rothbart, M. K., Ahadi, S. A., Hershey, K. L., & Fisher, P. (2001). Investigations of temperament at three to seven years: The children's behaviour questionnaire. *Child Development, 72*(5), 1394-1408.
- Rothbart, M. K., & Hwang, J. (2002). Measuring infant temperament. *Infant Behavior & Development, 25*, 113-116.
- Szabó, N., Deković, M., Van Aken, C., Verhoeven, M., Van Aken, M. A. G., & Junger M. (2008). The relations among child negative interactive behavior, child temperament, and maternal behavior. *Early Childhood Research, 23*, 366-377.
- Schoppe-Sullivan, S. J., Diener, M. L., Mangelsdorf, S. C., Brown, G. L., McHale, J. L., & Frosch, C. A. (2006). Attachment and sensitivity in family context: The roles of parent and infant gender. *Infant and child development, 15*, 367-385.
- Stams, G. J. J. M., Juffer, F., & Van IJzendoorn, M. H. (2002). Maternal sensitivity, infant attachment, and temperament in early childhood predict adjustment in middle childhood: The case of adopted children and the biologically unrelated parents. *Developmental Psychology, 38*, 806-821.
- Teti, D. M., Kim, B. R., Mayer, G., & Countermine, M. (2010). Maternal emotional availability at bedtime predicts infant sleep quality. *Journal of Family Psychology, 24*, 307-315.
- Van Aken, C., Junger, M., Verhoeven, M., Van Aken, M. A. G., & Deković, M. (2007). The interactive effects of temperament and maternal parenting on toddlers' externalizing behaviours. *Infant and Child Development, 16*, 553-572.
- Verhoeven, J. C. T. (2007). *Parenting during toddlerhood: Determinants, stability, and consequences*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.
- Volling, B. L., McElwain, N. L., Notaro, P. C., & Herrera, C. (2002). Parents' emotional availability and infant emotional competence: Predictors of parent-infant attachment and emerging self-regulation. *Journal of Family Psychology, 16*, 447- 465.

Ziv, Y., Aviezer, O., Gini, M., Sagi, A., & Koren-Karie, N. (2000). Emotional availability in the mother-infant dyad as related to the infant-mother attachment relationship. *Attachment and Human Development*, 2, 149-169.